

December 2021

INVENTARISATIE DIERENWELZIJN BINNEN RASORGANISATIES, PUBLIEKSVERSIE

Opdrachtgever: Stichting Zeldzame Huisdierrassen

ACT Team 2802

Deborah van den Brink

Tessa Foxen

Tessa Rozemuller

Shania van der Ven

Laura Verkade

Marlies Vrijenhoek

Contactgegevens

Opdrachtgever: Stichting Zeldzame Huisdierrassen, Ferry Leenstra en Nonja Remijn

Email: ferry.leenstra@wur.nl en nonja.remijn@szh.nl

Dit rapport is gemaakt door studenten van Wageningen Universiteit als onderdeel van hun MSc-opleiding en als publieksversie door de SZH geanonimiseerd. Het is géén officiële publicatie van Wageningen Universiteit of Wageningen UR. Wageningen Universiteit neemt middels dit rapport geen formele positie in, noch representeert het haar visie of mening in deze.

© 2021 Deborah van den Brink, Tessa Foxen, Tessa Rozemuller, Shania van der Ven, Laura Verkade & Marlies Vrijenhoek. Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze publicatie mag worden verveelvoudigd of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteurs.

Bronnen afbeeldingen voorpagina:

Koeien: Shania van der Ven, 2020

Hond: Tessa Foxen, 2017

Paarden: AlkeMade, 2019, gevonden op pixabay.com

Voorwoord

Het team wil Stichting Zeldzame Huisdierrassen bedanken voor de mogelijkheid om ons te verdiepen in de Nederlandse Zeldzame Huisdierrassen door het aan het team aanbieden van deze opdracht. Dankzij alle respons naar aanleiding van het gelegde contact, heeft het team dit project tot een mooi einde weten te brengen. Daarom wil het team alle respondenten van de enquête en de rasorganisaties en deskundigen die bereid waren om mee te werken aan een interview, nadrukkelijk bedanken. Ook wil het team Theo Viets, onze dagelijks begeleider bedanken voor de tijd en energie die hij in het team heeft gestoken. Als laatste bedankt het team Bastiaan Meerburg, de academische adviseur, voor zijn kritische blik en hulp bij het waarborgen van de academische graad.

Samenvatting

Met het amendement op de Wet Dieren dat in 2023 in werking zal treden, zal een hogere standaard van dierenwelzijn worden verlangd van dierhouders. Dit betekent dat ook voor de 84 Nederlandse zeldzame huisdierrassen de wet- en regelgeving verandert. Stichting Zeldzame Huisdierrassen (SZH) houdt zich bezig met deze rassen en de rasorganisaties waarin hun houders en fokkers verenigd zijn. SZH wil graag weten of en op welke manier zij de rasorganisaties kan ondersteunen bij het waarborgen van dierenwelzijn. Om te weten waarbij ondersteuning gewenst is, moest eerst de huidige houding van rasorganisaties ten opzichte van het thema dierenwelzijn in kaart worden gebracht. Dit heeft geleid tot de volgende onderzoeksvraag: Hoe waarborgen rasorganisaties dierenwelzijn en hebben zij hierbij behoefte aan ondersteuning? Met behulp van literatuuronderzoek, een enquête voor rasorganisaties en interviews met zowel rasorganisaties als deskundigen is antwoord gegeven op deze vraag.

In de literatuurstudie is gezocht naar definities van dierenwelzijn. Daarnaast is voor iedere diersoort op de lijst van de Nederlandse zeldzame huisdierrassen gezocht naar gebreken die invloed hebben op dierenwelzijn. Hoewel verschillende definities van dierenwelzijn bestaan, is een trend zichtbaar waarbij naast fysieke- ook op emotionele gezondheid wordt gelet. Verder is gevonden dat bij zeldzame huisdierrassen verscheidene erfelijke aandoeningen aanwezig zijn. Inteelt is een gevaar omdat het bij zeldzame rassen vaak om kleine populaties en kleinschalige houderij gaat. Ook is gevonden dat bepaalde extreme kenmerken in het fokdoel het welzijn van het dier negatief kunnen beïnvloeden.

Er is een elektronische enquête verstuurd naar 73 rasorganisaties over hun visie op dierenwelzijn en hun beleid dat betrekking heeft op dierenwelzijn. 41% van de benaderde rasorganisaties heeft de enquête volledig ingevuld. De meesten respondenten hebben met de rasorganisatie al nagedacht over dierenwelzijn. Hun definitie van dierenwelzijn richt zich in de meeste gevallen op de vijf vrijheden van Brambell of een deel daarvan. Van alle mogelijke welzijnsaspecten wordt lichamelijke gezondheid het vaakst als een van de belangrijke aspecten benoemt. Over veel welzijnsaspecten hebben rasorganisaties geen richtlijnen. De richtlijnen die er wel zijn gaan het vaakst over inteelt en erfelijke afwijkingen en het minst vaak over natuurlijk gedrag. Twee derde van de respondenten controleert of leden zich aan de richtlijnen houden en er wordt vaak een waarschuwing gegeven als richtlijnen worden overtreden. Iets meer dan de helft van de respondenten geeft aan behoefte te hebben aan ondersteuning door SZH. Een nieuwsbrief wordt het vaakst genoemd als gewenste ondersteuning, gevolgd door hulpdocumenten en lezingen.

Vijf vertegenwoordigers van verschillende rasorganisaties zijn geïnterviewd om meer verdieping op de antwoorden van de enquête te vergaren. Dierenwelzijn betekent voor de meeste geïnterviewden dat het dier een goede gezondheid heeft door goede verzorging en voeding. Er zijn grote verschillen tussen organisaties in de mate waarin zij richtlijnen over dierenwelzijn hebben. Sommigen vinden het niet de taak van de organisaties om hun leden regels op te leggen over hoe zij dieren moeten houden. Een andere organisatie is juist streng op het controleren van hun leden. Leden worden op verschillende manieren begeleid in het houden en fokken. Er wordt vaak (spontaan) advies gegeven tijdens keuringen, shows en inspecties. Nieuwe leden wordt informatie aangereikt, ze worden gekoppeld aan een ervaren lid voor advies of een ervaren lid dat in de buurt woont gaat op eigen initiatief langs. Bij één organisatie wordt een cursus gegeven die alle nieuwe fokkers moeten volgen. Als obstakels voor het waarborgen van dierenwelzijn worden genoemd dat niet iedereen openstaat voor verandering, dat sommige mensen buiten de vereniging om fokken en dat niet elk lid genoeg ervaring heeft. Verder kwam naar voren dat regels van de overheid niet goed aansluiten op de praktijk van kleine houders. Alle geïnterviewden dragen SZH een warm hart toe. Vrijwel iedere rasorganisatie

staat open voor ondersteuning van SZH bij het waarborgen van dierenwelzijn, vooral in de vorm van kennis delen en samenwerking tussen partijen bevorderen.

Alle resultaten bij elkaar hebben geleid tot het volgende advies aan SZH: allereerst is het belangrijk om verder te gaan met het informeren over inteelt, omdat slechts 50% van de organisaties hier richtlijnen over heeft. Daarnaast bestaat nog steeds grote weerstand tegen inkruisen. Ten tweede zou het goed zijn als aandacht gegeven wordt aan houderijsystemen, omdat ook emotionele gezondheid en natuurlijk gedrag hierdoor bevorderd kunnen worden. SZH kan op dit gebied ondersteuning bieden door het gesprek hierover aan te gaan, praktische aanbevelingen te geven en belangen te behartigen bij wetgevers en de overheid.

Inhoudsopgave

Contactgegevens.....	2
Voorwoord	3
Samenvatting	4
1. Introductie	7
1.1 Onderzoeksvragen	9
2. Methode	10
2.1. Literatuuronderzoek	10
2.2. Enquête	10
2.3. Interviews.....	11
3. Resultaten	13
3.1. Theoretisch achtergrond.....	13
3.2. Enquête	21
3.3. Interviews.....	27
4. Discussie.....	31
5. Advies.....	36
6. Bronnenlijst.....	37

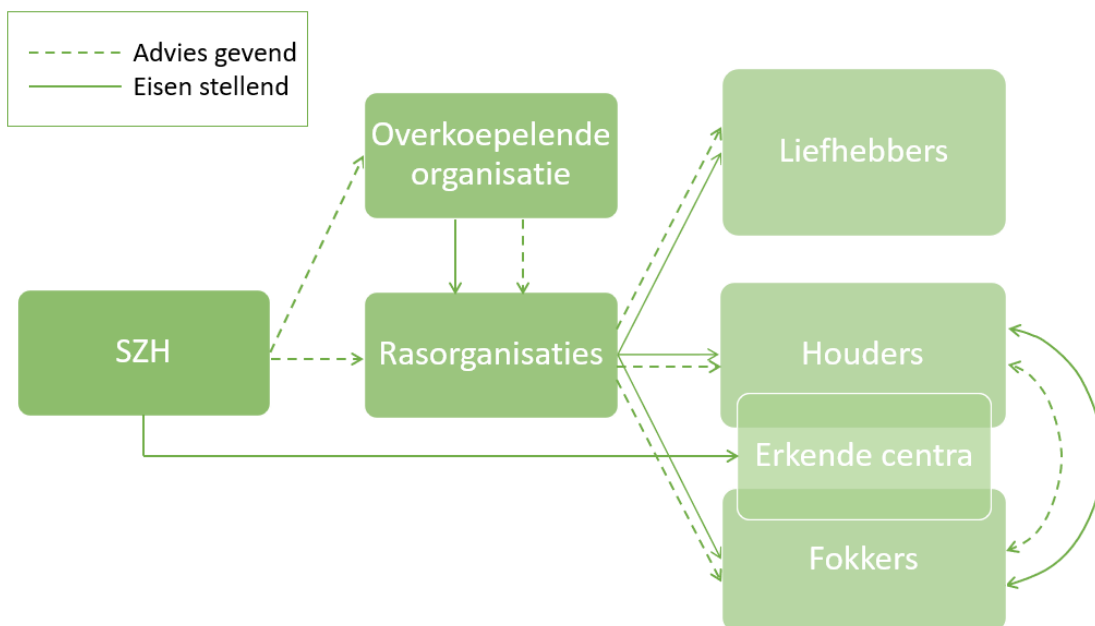
1. Introductie

In de huidige maatschappij is dierenwelzijn een onderwerp dat steeds meer aandacht krijgt. Met de nieuwe Wet Dieren, die vanaf 2023 in werking zal treden, zal van dierenhouders een hogere standaard van dierenwelzijn worden verlangd (Bos et al., 2021). Ook houders van Nederlandse zeldzame (landbouw-)huisdierrassen krijgen te maken met deze wetswijziging en toenemende druk vanuit de maatschappij om huis- en landbouwdieren een goed leven te bieden. Stichting Zeldzame Huisdierrassen (SZH) houdt zich bezig met het behoud van Nederlandse zeldzame (landbouw-)huisdierrassen. Twaalf verschillende diersoorten staan op de lijst van SZH: honden, varkens, schapen, runderen, paarden, konijnen, kippen, geiten, ganzen, eenden, duiven en bijen. Binnen deze twaalf diersoorten vallen 84 zeldzame Nederlandse rassen (Stichting Zeldzame Huisdierrassen, z.d.-b). Het is van belang dat deze zeldzame rassen worden beschermd. Redenen hiervoor zijn onder andere behoud van biodiversiteit, het veiligstellen van voedselbronnen en behoud van cultureel erfgoed (Stichting Zeldzame Huisdierrassen, 2021a). Voor het voortbestaan van zeldzame rassen is het van belang dat genetische variatie bewaard blijft en zo inteelt wordt voorkomen (Stichting Zeldzame Huisdierrassen, z.d.-a). Het fokken van deze rassen is dus een belangrijk aspect. Echter, het is onduidelijk op welke manier fokkerijen zich bezighouden met het welzijn van hun dieren.

Het lange termijn doel van SZH is: “Dat dieren met respect voor hun cultuurhistorische en intrinsieke waarde worden behandeld en dat in het fokdoel en de werkwijzen in de fokkerij het welzijn van de dieren centraal staat” (Stichting Zeldzame Huisdierrassen, 2021b). Voor SZH betekent welzijn dat het dier een positieve staat ervaart en de vrijheid heeft om zijn natuurlijke gedragspatronen te vertonen (Stichting Zeldzame Huisdierrassen, 2021b).

Houders en fokkers van een bepaald ras zijn vaak verenigt in een rasorganisatie (zie Appendix A voor definities van termen en afkortingen). Zoals weergegeven in figuur 1, is SZH een adviesorganisatie voor rasorganisaties. Aan erkenning door SZH als fok-, educatie- of zeldzaam lekker- centrum zijn eisen verbonden. Op deze manier kan SZH invloed uitoefenen op centra die erkend willen worden. Het probleem waar SZH mee te maken heeft is dat er weinig zicht is op hoe het welzijn van de zeldzame huisdierrassen wordt gewaarborgd.

Een aantal uitdagingen bij het waarborgen van dierenwelzijn voor houders van zeldzame rassen is geconstateerd. Eén van die uitdagingen is dat steeds minder mensen geïnteresseerd zijn in het fokken van zeldzame huisdierrassen (Stichting Zeldzame Huisdierrassen, 2021a). Hierdoor dreigt de kennis over het houden en fokken verloren te gaan. Een ander gevolg is dat houders van zeldzame rassen vaak slechts kleine aantallen dieren houden. Daarom is het aanpassen van leefomstandigheden financieel niet altijd haalbaar (Stichting Zeldzame Huisdierrassen, 2021a). Ook de gehele populaties van veel Nederlandse huisdierrassen zijn de afgelopen decennia sterk afgenomen (Stichting Zeldzame Huisdierrassen, 2021a). Inteelt is hier een gevolg van en daardoor neemt de genetische variatie binnen rassen af. Inteelt kan lijden tot stijging van erfelijke aandoeningen die het welzijn van het dier aantasten (Laikre, 1999). Ook maakt een lage genetische diversiteit het ras mogelijk minder weerbaar tegen (klimaat)verandering en ziektes.

Figuur 1: Organogram van de relaties van SZH. Adviserende en eisende relaties zijn weergegeven met verschillende pijlen.

Bij sommige zeldzame rassen is het fokdoel op zich problematisch. Bij kuif- en baardhoenders kan de grote kuif bijvoorbeeld het zicht van de hoender belemmeren, omdat deze de afgelopen decennia steeds groter gefokt is (Nederlandse kuif- en baardkuifhoenderclub, z.d.). Karakteristieke kenmerken zoals deze kunnen het gezond functioneren van het dier belemmeren. In het geval van de kuif- en baardhoenders is deze afwijking ook erkend en zijn richtlijnen opgesteld om het welzijn van de dieren te waarborgen (Nederlandse kuif- en baardkuifhoenderclub, z.d.). Kritiek op het huidige fokdoel en daaruit volgende een advies om het fokdoel aan te passen, zou op weerstand bij fokkers kunnen stuiten. Zij fokken vaak al jarenlang op dezelfde manier en staan niet altijd open voor verandering (Stichting Zeldzame Huisdierrassen, 2021a). Daarnaast kan een bepaald kenmerk van een dier cultuurhistorische waarde hebben, wat afgewogen moet worden tegen de last die het dier mogelijk ondervindt door het kenmerk (Stichting Zeldzame Huisdierrassen, 2021a). Als laatste verschilt in sommige gevallen de wetgeving tussen (Europese) landen. Dat kan voor verwarring en onbegrip zorgen. De wetgeving die er wel is, wordt niet altijd gehandhaafd (Europese Rekenkamer, 2018).

Zoals aangegeven kan het vraagstuk over dierenwelzijn vanuit verschillende perspectieven worden benaderd. Dit illustreert de complexiteit van het probleem. Inventarisatie van de visie en het beleid van dierenwelzijn binnen rasorganisaties kan SZH helpen om een beeld te krijgen of en waar ondersteuning gewenst is.

1.1 Onderzoeksvragen

Het hierboven beschreven vraagstuk heeft tot de volgende onderzoeksvragen geleid:

Hoofdvraag:

Hoe waarborgen rasorganisaties dierenwelzijn en hebben zij hierbij behoefte aan ondersteuning?

Deelvragen:

- *Wat zijn de visies van rasorganisaties op dierenwelzijn?*
- *Hebben rasorganisaties dierenwelzijn geïncorporeerd in hun beleid en zo ja, op welke manier?*
- *Hoe begeleiden en controleren de rasorganisaties hun leden in het waarborgen van dierenwelzijn?*
- *Wat zijn obstakels voor rasorganisaties en fokkers om dierenwelzijn te waarborgen?*
- *Staan de rasorganisaties open voor ondersteuning wat betreft dierenwelzijn vanuit SZH?*

2. Methode

In dit hoofdstuk worden deze methoden toegelicht. Om de onderzoeksvragen te beantwoorden, is er gebruik gemaakt van drie verschillende methoden:

1. Literatuuronderzoek
2. Enquête
3. Interviews

2.1. Literatuuronderzoek

Er is literatuuronderzoek uitgevoerd met verschillende doelen. Het team heeft onderzoek gedaan naar wat dierenwelzijn inhoudt. Hierbij is onder andere gekeken naar verschillende definities en hoe deze door de tijd veranderd zijn. Het doel hiervan is om een beeld te vormen van de theoretische achtergrond van dierenwelzijn. Hierbij zijn verschillende zoektermen gebruikt (zie Appendix B). Daarnaast is de snowballing-techniek toegepast zoals beschreven door Wohlin (2014) in het zoeken naar literatuur. Bij deze techniek wordt gebruik gemaakt van zowel de literatuurlijst van een artikel als de citaties van het artikel om relevante artikelen te vinden.

Ook is onderzoek gedaan naar alle rassen waar SZH zorg voor draagt. Het doel van dit onderzoek was dat het team meer kennis vergaarde over onder andere: de rassen, eventuele raseigen gebreken en de structuur van rasorganisaties. De gebruikte zoektermen zijn te vinden in Appendix B.

2.2. Enquête

Om de hoofd- en deelvragen te beantwoorden, zijn alle organisaties die bij SZH in de contactenlijst staan benaderd om de enquête in te vullen.

Om het onderwerp in te leiden, is de nieuwe Wet Dieren als aanleiding gebruikt voor het versturen van de enquête. Nadat naar de mening over het nieuwe amendement is gevraagd, is de houding van rasorganisaties ten opzichte van dierenwelzijn gepeild. Hierbij werd gevraagd naar de visie van de organisaties op dierenwelzijn als basis. Daarna zijn verdiepende vragen gesteld over de opstelling van fokdoelen en de afwegingen die daarbij worden gemaakt. Verschillende aspecten zijn daarbij onderzocht, zoals de regelmaat waarmee fokdoelen worden geëvalueerd en in hoeverre welzijn wordt meegenomen in het opstellen.

De fokdoelen en richtlijnen, die door de rasorganisaties zijn opgesteld voor het houden en fokken van de dieren, dienen uitgevoerd te worden door de fokker. Daarom is in de enquête ook gekeken naar aspecten als begeleiding en controle vanuit de rasorganisaties. Daarnaast is gevraagd naar mogelijke obstakels voor fokkers en rasorganisaties om dierenwelzijn te waarborgen. Als laatste is onderzocht of de rasorganisaties open staan voor ondersteuning van SZH en in welke vorm zij dit zouden willen ontvangen.

Bij het opstellen van de vragen, is rekening gehouden met de richtlijnen zoals die zijn beschreven door Williams (2003). Om de kwaliteit van de vragen in de enquête te garanderen is met een expert op het gebied van sociale wetenschappen overlegd over de woordkeuze en de vorm van de vragen. Daarnaast is de enquête, vóór het versturen naar de rasorganisaties, gecontroleerd op neutraliteit door SZH. Hierna is de enquête door het team in SurveyMonkey ingevoerd, met de nodige doorverwijzingen naar aanleiding van antwoorden gegeven op de vragen. De link naar de enquête is verstuurd naar de 73 rasorganisaties. Om de respons te verhogen is zeven dagen later een herinneringsmail verstuurd naar de organisaties waarvan nog geen reactie was ontvangen.

Zoals hierboven beschreven, is SurveyMonkey gebruikt om de reacties te verzamelen en filteren voor verdere analyse. Reacties waarbij onduidelijk was welke rasorganisatie aan de antwoorden verbonden is, zijn gecategoriseerd als 'incomplete reactie' en volledig weggelaten uit de verdere analyse. Foutief beantwoorde vragen, waar de respondent zichzelf tegensprak of zich niet aan de limitaties van de vraag hield door bijvoorbeeld te veel antwoorden te selecteren, zijn ook uitgesloten van de analyse.

Voor het verwerken van de antwoorden op de open vragen heeft het team een thematische analyse gebruikt, volgens de stappen beschreven in het artikel van Braun and Clarke (2006). De antwoorden op de gesloten en meerkeuze vragen zijn verwerkt met Excel.

2.3. Interviews

Om de resultaten uit de enquête aan te vullen en uit te diepen werden zes individuele interviews gepland met representanten van verschillende rasorganisaties. Een groep van zes geïnterviewden zou genoeg moeten zijn om iets over de onderzochte groep in het algemeen te kunnen zeggen (Gray, 2006). SZH heeft een lijst met zes contactpersonen opgesteld waarvan zij dachten dat die open zouden staan voor een interview. Nadat deze personen per mail benaderd waren, bleken twee contactpersonen niet beschikbaar te zijn voor een interview. Ter vervanging zijn twee andere rasorganisaties aangeschreven. Eén rasorganisatie is gekozen omdat de voorzitter via een mail had aangegeven dat hij graag wilde meewerken, maar de enquête niet kon invullen en van mening was niet genoeg uitleg te kunnen geven in een enquête. De andere rasorganisatie is uitgekozen omdat deze in de enquête aangegeven had open te staan voor hulp vanuit SZH. Daarnaast werd er ook op gelet dat er rasorganisaties van verschillende diersoorten geïnterviewd werden. Op het laatste moment is één van de interviews afgezegd en kon hier geen vervanging voor geregeld worden, waardoor er in totaal vijf interviews gehouden zijn. De interviews met de rasorganisaties zijn semigestructureerd uitgevoerd met behulp van een interviewblauwdruk. Twee interviews zijn voorbereid met behulp van de enquêteresultaten en drie interviews zijn voorbereid zonder de resultaten van de enquête. De interviews duurden dertig tot zestig minuten en vonden plaats via MSTeams. Eén teamlid stelde de vragen en een ander teamlid maakte notulen.

Naast representanten van rasorganisaties zijn ook twee deskundigen geïnterviewd, namelijk Prof.dr.ir. B. (Bas) Rodenburg en dr. J.J. (Jack) Windig. Rodenburg is hoogleraar dierenwelzijn aan de faculteit Diergeneeskunde van de Universiteit Utrecht en is lid van de Raad voor Dierenaangelegenheden (RDA). Windig is onderzoeker bij het instituut Wageningen Livestock Research van Wageningen Universiteit en bij het Centrum voor Genetische Bronnen (CGN). Met deze deskundigeninterviews werden verschillende kanten van dierenwelzijn bij zeldzame Nederlandse rassen belicht, onder andere de houderij van dieren en erfelijke afwijkingen. Daarnaast werd gevraagd naar de rol die verschillende organisaties (RDA, CGN) spelen in het beleid en maatschappelijk debat over dierenwelzijn. De interviews met deskundigen duurden dertig tot zestig minuten en werden aan de hand van een vragenlijst gehouden.

Alle interviews zijn opgenomen en woordelijk getranscribeerd. Hierbij zijn alle woorden opgeschreven en grammaticale correcties toegepast (Kowal & O'Connell, 2014). Na het transcriberen zijn de interviews met representanten van rasorganisaties geanalyseerd volgens de thematische analysemethode zoals beschreven door Maguire en Delahunt (2017). De tekst werd eerst opgedeeld in fragmenten die één gedachtegang beschreven. Vervolgens kregen fragmenten die relevant waren voor de onderzoeksvragen één of meerdere codes. De codes werden bepaald tijdens het lezen van de tekst en werden zo nodig aangepast. Na alle interviews te hebben gecodeerd, werden codes gegroepeerd in thema's. Vanuit deze thema's zijn conclusies getrokken om zo antwoorden te kunnen

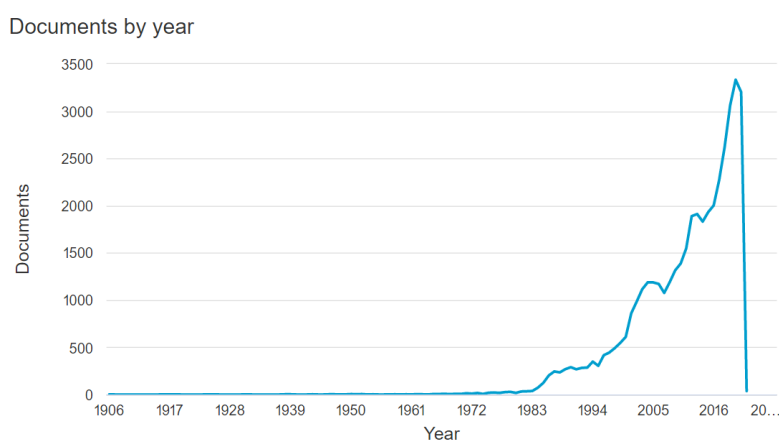
formuleren op de onderzoeksvragen. De interviews met deskundigen werden niet geanalyseerd. De informatie uit deze interviews werd gebruikt om de theoretische achtergrond aan te vullen.

3. Resultaten

3.1. Theoretisch achtergrond

Definitie dierenwelzijn

Over het begrip 'dierenwelzijn' zijn sinds 1965 steeds meer publicaties uitgebracht (Figuur 2). Dierenwelzijn wordt in sommige studies bepaald door het meten van fysiologische eigenschappen zoals gewicht en lengte (Moltumyr et al., 2021) of genomische schade (2021). In andere studies wordt gefocust op de hormoonhuishouding om de emotionele staat van het dier te bepalen. Een derde mogelijkheid voor het onderzoeken van dierenwelzijn is het analyseren van gedrag (Rodrigues et al., 2021; Schnaider). Nog steeds worden nieuwe methodologieën onderzocht om dierenwelzijn te kunnen vaststellen. Zo is recent onderzocht of een korte screening van twaalf welzijnsaspecten bij kippen welzijn voldoende kan beoordelen. Al deze verschillende manieren van welzijnsonderzoek wijzen naar een fundamentele vraag: hoe is dierenwelzijn gedefinieerd?

Figuur 2: Een exponentiële toename in het aantal publicaties dat per jaar wordt uitgebracht over dierenwelzijn. Bron: (Scopus, 2021)

Hoewel burgers steeds meer bezig lijken te zijn met het welzijn van productiedieren, blijkt uit onderzoek naar consumenten en hun perceptie van dierenwelzijn, dat onder hen nog geen consensus bestaat over de definitie van het begrip. Instanties zoals de 'Organisation for Animal Welfare' hebben wel een definitie geformuleerd. In hun 'Terrestrial Animal Health Code' stellen ze dat dierenwelzijn de volgende aspecten omvat: gezondheid, comfort, voeding, veiligheid, natuurlijk gedrag en vrijheid van pijn, angst en stress (OIE, 2021). Deze organisatie verwijst ook naar de 'Vijf Vrijheden' van Brambell (1965), namelijk vrijheid van honger, ongemak, pijn/ziekte, angst en vrijheid om natuurlijk gedrag te uiten. Deze richtlijnen over de omgang met dierenwelzijn zijn volgens sommigen echter achterhaald. Prof. dr. ir. Rodenburg, hoogleraar dierenwelzijn aan de faculteit Diergeneeskunde van de Universiteit Utrecht, noemt in een interview dat deze vijf vrijheden de basis vormen, maar men tegenwoordig niet alleen focust op de preventie van dierenleed: ook positief welbevinden maakt deel uit van de definitie van dierenwelzijn (Interview Rodenburg, zie Digitale Appendix A). Rodenburg verwijst daarbij naar de definitie van Ohl en Van der Staay (2012). Dierenwelzijn wordt volgens hen het best omschreven door de vrijheid die het dier heeft om zich aan te passen aan zijn omgeving en tenslotte in een positieve staat van zijn terecht te komen. Rodenburg noemt ook de vijf domeinen van Mellor en Reid (1994) als onderdeel van dierenwelzijn. Deze vijf domeinen, voeding, omgeving, gezondheid, interactief gedrag en mentale staat, zijn in eerste instantie ontwikkeld om welzijnscompromissen in kaart te brengen (Mellor & Bausoleil, 2015). De eerste vier domeinen omschrijven aspecten die het dier kunnen belemmeren, waardoor het vijfde domein, de mentale staat, beïnvloed wordt. Omdat de eerste vier

domeinen kwantitatief onderzocht kunnen worden, worden deze gebruikt om het vijfde domein in te schatten. Deze mentale staat bepaalt uiteindelijk de welzijnsstatus van het dier. Inmiddels is het model meerdere malen uitgebreid. Waar de domeinen voorheen werden gebruikt om een negatieve welzijnsstaat te minimaliseren, worden ze tegenwoordig ook gebruikt om een positieve welzijnsstaat te promoten (Mellor & Beausoleil, 2015), of de dieren een “waardig leven” te bieden (Mellor, 2016). Het model wordt dus regelmatig in zijn geheel uitgebreid, maar ook individuele punten worden aangepast, zoals wordt geconcludeerd in een artikel uit 2020: menselijke interactie zou moeten worden toegevoegd aan het domein ‘interactief gedrag’ (Mellor et al., 2020).

Naast het brede scala aan definities van dierenwelzijn dat wereldwijd wordt toegepast, zijn ook op nationaal niveau beleidsmakers bezig met het veranderende beeld. Zo heeft de Raad van Dierenaangelegenheden (RDA) advies gegeven over de randvoorwaarden voor veehouderij (RDA, 2021). In hun advies noemen zij zes leidende principes voor het houden van dieren, namelijk erkenning van de intrinsieke waarde van het dier, toekenning van goede voeding, faciliteren van een goede omgeving, zorg dragen voor een goede gezondheid, mogelijkheid geven tot vertonen van natuurlijk gedrag en het verzekeren van een positieve emotionele toestand van het dier (RDA, 2021). Enkele van deze principes komen zo goed als overeen met de aspecten van dierenwelzijn die door anderen zijn genoemd (zie Tabel 1).

Volgens Rodenburg zijn de definities voor dierenwelzijn per diersoort verschillend: *“de huisdieren die we dicht bij ons hebben, die beschouwen we [...] steeds meer als maatje. Daar wordt denk ik op een andere manier naar gekeken dan de dieren die in de stal staan. Ik denk vaak dat dat nog iets traditioneler is.”* Voor dierenhouders van zeldzame huisdierrassen gaat dierenwelzijn volgens hem dan ook *“vooral over een goede gezondheid, goede voeding en een goede huisvesting en niet zozeer over ‘is dat schap nou gelukkig’.”*

Ondanks de verdeeldheid over de definitie van dierenwelzijn, bestaat er landelijke regelgeving over het houden van dieren. De huidige wetgeving omtrent het houden van dieren bestaat onder andere uit de Wet Dieren, die in 2008 aan de kamer is aangeboden (Boissevain & Freriks, 2009). Deze wet biedt een kader voor alle regels die voor die tijd al bestonden. Zo werd in 1992 de Gezondheids- en welzijnswet voor dieren aangenomen. In de Wet Dieren werden naast deze wet, wetten over de uitoefening van diergeneeskunde, de dierenbescherming, diergeneesmiddelen en de Kaderwet diervoeders opgenomen. De wet op dierproeven werd er juist expliciet uitgelaten. Er kwamen wel enkele nieuwe onderwerpen bij, zoals de erkenning van de intrinsieke waarde van dieren en enkele regels over de omgang met wilde dieren (Boissevain & Freriks, 2009). In 2023 zal deze wet worden uitgebreid met een amendement over de mogelijkheid tot het uiten van natuurlijk gedrag (Bos et al., 2021). Er bestaat onduidelijkheid over de invloed van dit amendement op dierhouderij, maar aangezien het dier de ruimte moet krijgen om zich op een natuurlijke manier te gedragen, zullen sommige faciliteiten waarin dieren worden gehouden, waarschijnlijk aangepast moeten worden. Daarnaast is het nog onduidelijk of dit amendement voor elke diersoort en houderij gaat gelden (LICG, 2021). Oorspronkelijk was deze wet alleen voor veeteelt bedoeld, maar dit is nergens in het amendement benoemd, waardoor het nu in principe voor elk type dier en elk type houderij geldt, ook voor het houden van zeldzame huisdierrassen.

Tabel 1.: Visuele weergave van de welzijnsaspecten die geïncorporeerd zijn in verschillende definities. Hierbij wordt onderscheid gemaakt tussen de positieve (groen) en negatieve (rood) benadering van verschillende aspecten (Brambell, 1965; Mellor, 2016; Mellor & Beausoleil, 2015; Mellor et al., 2020; Mellor & Reid, 1994; Ohl & Van der Staay, 2012; OIE, 2021)

	Vijf vrijheden van Brambell	'Organisation for Animal Welfare'	Ohl en Van der Staay	Vijf domeinen van Mellor	RDA
Voeding		Goede voeding		Goede voeding	Goede voeding
	Vrij van honger				
Gemak		Comfort			
	Vrij van ongemak				
Gezondheid		Gezond		Gezond	Gezond
	Vrij van pijn/ziekte	Vrij van pijn			
Mentale staat			Positieve staat	Positieve mentale staat	Positieve emotionele staat
	Vrij van angst/stress	Vrij van angst/stress			
Gedrag	Natuurlijk gedrag	Natuurlijk gedrag		Interactief gedrag	Natuurlijk gedrag
Omgeving			Interactie met omgeving	Goede omgeving	Goede omgeving
		Veilige omgeving			
Intrinsieke waarde					Respecteer het dier
Doel	Minimaliseren dierenleed	Goede mentale en fysieke staat	Natuurlijk aanpassingsvermogen	Waardig dierenleven	Duurzame veehouderij

Dierenwelzijn bij Nederlandse zeldzame huisdierrassen

Het dierenwelzijn van Nederlandse zeldzame huisdierrassen kent enkele problemen. Omdat de populaties van veel zeldzame huisdierrassen de afgelopen decennia sterk zijn afgenomen (Stichting Zeldzame Huisdierrassen, 2021a), zullen veel dieren met nauw verwante soortgenoten worden gefokt. Het paren van twee dieren die verwant aan elkaar zijn, is de formele definitie van inteelt, aldus dr. J.J. Windig, onderzoeker bij Wageningen UR, tijdens een interview. Volgens hem heeft inteelt twee negatieve gevolgen voor dierenwelzijn: *“aan de ene kant erfelijke gebreken, en aan de andere kant wat inteeltdepressie wordt genoemd.”* Inteeltdepressie wil zeggen dat het functioneren of het presteren van het dier vermindert. Het heeft bijvoorbeeld een verminderde groeisnelheid, weerstand, levensduur of vruchtbaarheid tot gevolg. Windig noemt als voorbeeld de Saarloos Wolfhonden, waarbij *“dieren doodgeboren werden en dat soort zaken. En daar bovenop komt dat de vruchtbaarheid*

zo hard achteruit was gegaan over de jaren.” Deze combinatie aan erfelijke gebreken en inteeltdepressie vormen een gevaar voor het voortbestaan van het ras. Daarom zal inteelt de kop ingedrukt moeten worden, bijvoorbeeld door andere rassen in te kruisen. Dit is echter geen populaire oplossing onder fokkers: *“dat is over het algemeen not done [...] en bovendien is een eis van het stamboek dat ook de ouders in het stamboek moeten zijn ingeschreven, anders is het dier niet raszuiver”*. Verder merkt Windig wel dat fokkers het beste voor hun dieren willen en dus ook op zoek zijn naar informatie over inteelt. CGN, waar Windig werkzaam is, levert deze informatie. Ook kunnen ze sperma uit de genenbank op aanvraag beschikbaar stellen voor fokkers. Deze genenbank bevat materiaal van allerlei dieren. Voordat sperma van dieren wordt opgenomen in de bank worden de dieren gecontroleerd op ziektekiemen, om te voorkomen dat deze ziekten geïntroduceerd worden in een gezonde populatie. De dieren worden echter niet geselecteerd op de afwezigheid van erfelijke gebreken, aangezien dragers van gebreken op zich geen probleem vormen. Pas wanneer ze worden gepaard met een andere drager, zullen er negatieve gevolgen zijn voor een deel van de nakomelingen. Wanneer wel geselecteerd zou worden op de afwezigheid van erfelijke gebreken, zouden zo weinig dieren opgenomen kunnen worden in de genenbank dat vanzelf opnieuw inteeltproblemen zouden ontstaan. Genetisch materiaal uit de genenbank moet dus met grote zorgvuldigheid gewonnen en uitgedeeld worden. Daarom worden aanvragen voor genetisch materiaal door CGN aan de hand van twee voorwaarden beoordeeld. Allereerst moet de kerninhoud van de genenbank voldoende blijven zodat na een potentiële catastrofe een nieuwe populatie dieren gefokt kan worden. Daarnaast moet de rasorganisatie geraadpleegd zijn over de keuze voor genetisch materiaal, voordat het CGN iets vrijgeeft.

Volgens Windig is het goed mogelijk om inteelt in de hand te houden: *“hoe kleiner een ras, hoe groter de kans op inteelt. Dus inteeltbeleid is belangrijk, maar ook bij kleine rassen [...] is het goed mogelijk om dat in de hand te houden”*. Wel geeft Windig aan dat ook misverstanden bestaan over inteelt en erfelijke gebreken: *“een oud verhaal is dat je juist moet intelen om die erfelijke gebreken kwijt te raken”*. Het opzettelijk intelen is echter veelal niet effectief en kan in een kleine populatie juist desastreuze gevolgen hebben voor het ras.

Dierenwelzijn is niet alleen via de inteelt, maar ook via de fokdoelen te reguleren. Fokdoelen moeten voldoende breed zijn. Dat wil zeggen dat er niet op slechts één eigenschap gefokt mag worden, maar meerdere welzijnseigenschappen meegenomen moeten worden in het fokdoel. Bij de commerciële rassen wordt daar tegenwoordig rekening mee gehouden, aldus Windig: *“Bij rundvee bijvoorbeeld zit nu de levensduur in het fokdoel, mastitis, de uierontsteking zit in het fokdoel.”*

Bij zeldzame Nederlandse runderrassen is het opvallend dat er vaak eigenlijk juist minder gezondheids- en vruchtbaarheidsproblemen zijn dan bij hoogproductieve reguliere rassen (Kaptijn, 2016). Dit komt doordat de zes zeldzame runderrassen waar SZH zorg voor draagt, allemaal dubbeldoel rassen zijn. Deze koeien worden dus al van oudsher gefokt met een breed fokdoel, waarbij gefokt wordt met aandacht voor meerdere eigenschappen.

Er bestaan echter niet bij alle zeldzame rassen minder problemen dan bij reguliere rassen. Zo moet bij gevogelte op de bevedering gelet worden, aangezien een te grote verenkap op het hoofd, zoals bij de Oud Hollandse Kapucijn, het zicht van de duif kan belemmeren (UFAW, 2011a). De duif kan daardoor gedrag zoals locomotie, eten, paren en jongen grootbrengen, minder goed uitvoeren, waardoor inzet van pleegouders nodig is. Ook bij kippen en eenden komt overmatige bevedering voor. Zowel bij de kuifhoenders als bij de kuifeenden is de kuif een gevolg van een mutatie aan de schedel. Hierdoor ontstaat de ‘schedelknobbel’. Dit is een verdikt stuk huid en in extreme gevallen kan deze gevuld zijn met vet- en bindweefsel. De volle kuif, zoals bij de Hollandse kuifhoen, erft autosomaal

dominant over (Bartels, 2003). Bij de Nederlandse kuifeend is het homozygote genotype lethaal (Hesterman, 2019). Deze afwijking van de anatomie van de schedel vormt vooral een probleem omdat de fontanellen niet volledig sluiten (Bartels et al., 2000). Hierdoor blijven de dieren gevoelig voor externe factoren en lopen ze meer risico op hersenletsel, zoals encéphalocèle (hersenenbreuk) en torticollis (draaainek) (Bartels et al., 2001). Ook kan een kuif zorgen voor irritatie doordat hij in de ogen prikt. Bij krabben heeft dit al gauw letsel tot gevolg (Mombarg, 2000). Dit kan het geval zijn bij de Baardkuifhoenders als de bakkebaarden te groot worden.

Ook overmatige voetbevedering bij kippen en duiven kan problemen veroorzaken. Bij Oud Hollandse Tuimelaar en de Hollandse Kropper, kan het roesten en de vlucht belemmeren (UFAW, 2011a). Vuil aan de veren kan blijven hangen waardoor ze een bron zijn van mijten en andere parasitaire aandoeningen. Daarnaast ontstaat het gevaar dat ze op eieren en jongen trappen (Stucki et al., 2008). Bij de Nederlandse Sabelpootkriel kan overmatige voetbevedering ook voorkomen, wat net als bij de duivenrassen het voortbewegen kan bemoeilijken. Daarbij verloopt de thermoregulatie van kippen gedeeltelijk via de poten (Hillman & Scott, 1989). Daarom werkt dichte voetbevedering een verminderd adaptatievermogen aan hoge temperaturen in de hand (Barrows, 1981).

Een ander voorbeeld van een rassocifiek probleem voor kippen is de ziekte van Marek. Deze infectieuze ziekte, veroorzaakt door een herpesvirus, zorgt ervoor dat het zenuwstelsel wordt aangetast. In principe zijn alle kippen vatbaar voor dit virus, maar de Barnevelder is één van de kippenrassen waarbij de ziekte van Marek het meeste voorkomt (Levende Have, z.d.).

Extreme vormen van uiterlijke kenmerken, die als gevolg van het fokdoel van veel sier- en vliegduiven zijn ontstaan, kunnen het welzijn van het dier negatief beïnvloeden (Stucki et al., 2008). Zo kan bij rassen met een relatief korte snavel, zoals de Oud Hollandse Meeuw en sommige tuimelaars, het gevaar bestaan dat de snavel té kort wordt. Dit kan het eten belemmeren (Savas et al., 2007). Verder kan een te korte snavel de zorg voor het verenkleed en de zorg voor jongen bemoeilijken, waardoor inzet van pleegouders nodig is (Stucki et al., 2008). Bij de rassen die gefokt zijn op een grote krop bestaat het gevaar dat er eten in de krop vast blijft zitten, met mogelijk ontstekingen tot gevolg (Stucki et al., 2008). Als laatste zijn bij sommige rassen, waarbij niet meer wordt geselecteerd op goede vlucht, problemen met vlieggedrag ontstaan. Specifiek voor de tuimelaars is geselecteerd op tuimelen tijdens de vlucht, waarbij de duiven over de kop slaan en soms naar de grond vallen of ergens tegenaan botsen (UFAW, 2011b). Het is niet bekend hoe de duiven het tuimelen ervaren, maar als ze botsingen maken levert dat naast fysiek trauma waarschijnlijk stress op. Omdat vliegen intrinsiek gedrag is voor duiven zou het niet (goed) kunnen vliegen ook voor frustratie en stress kunnen zorgen (UFAW, 2011b).

Het Friese paard is één van de bekendste Nederlandse paardenrassen. Ook dit ras kent enkele gebreken. Zo komt zomereczeem relatief vaak voor bij het Friese en het Gelderse paard (Sloet, z.d.; Van Grevenhof et al., 2007). Zomereczeem is een allergische reactie op de steken van muggen van het geslacht *Culicoides* en de aanleg hiervoor is erfelijk (Schurink et al., 2011). Ook komt chronisch progressief lymfoedeem regelmatig voor bij zowel Friezen als trekpaarden (Affolter et al., 2020; Young et al., 2007). Paarden met deze aandoening krijgen zwellingen in de benen, met bijkomende infecties en ongemakken als gevolg. Paarden met dit ziektebeeld worden meestal pas op late leeftijd gediagnostiseerd, waardoor vaak al met deze paarden gefokt is (Young et al., 2007). Er is nog geen gevonden dat deze aandoening veroorzaakt, maar het feit dat dit bij enkele rassen duidelijk vaker voorkomt, suggereert dat het om een erfelijke aandoening gaat (Affolter et al., 2020). Daarnaast kennen de Friese paarden nog enkele andere vaak voorkomende gebreken zoals waterhoofd (Ducro et al., 2015), dwerggroei (Leegwater et al., 2016), slokdarmverstopping (Komine et al., 2014; Ploeg, 2015) en aortaruptuur (Ploeg, 2015). Andere problemen die voorkomen bij Nederlandse

paardenrassen zijn te vinden bij het Gelderse paard. Zo zijn veel Gelderse hengsten drager van Warmblood Fragile Foal Syndrome (KWPN, 2021) waarbij er sprake is van miskramen of veulens met een hoge mate aan gebreken waardoor ze niet levensvatbaar zijn (Aurich et al., 2019).

Bij schapenrassen komt scrapie, een vorm van Transmissible Spongiform Encephalopathies, vaak voor (Agrimi et al., 2003). De gevoeligheid voor deze aandoening is gerelateerd aan een gen wat een prioneiwit aanmaakt. Bij dieren met scrapie worden de hersenen van het dier aangetast waardoor het dier excessief gaat schuren en drinken, zich schichtig gaat gedragen en plotseling dood kan gaan (Plummer, 1946). Bij het Nederlandse geitenras de Toggenburger is echter een gen gelokaliseerd wat resistentie tegen scrapie geeft (Windig et al., 2016). Dit bewijst wederom het belang van het behoud van verschillende rassen. Dit gen kan via het inkruisen met deze geiten namelijk ook bij andere geitenrassen ingebracht worden, om zo de problemen van scrapie te verminderen (Interview Windig, zie Digitale Appendix B).

Bij enkele Nederlandse schapenrassen zoals de Zwartbles en het Mergellandschaap, komen bepaalde aandoeningen vaak voor. Zo komt oxalate nephrosis relatief vaak voor bij het Zwartbles schaap (Barleyn et al., 2015; Strugnell et al., 2011). Door deze nieraandoening ontstaan kristallen in de nieren, wat zorgt voor het sterven van lammeren. Het gen dat deze aandoening veroorzaakt is ontdekt (Letko et al., 2020), waardoor gericht onderzoek gedaan kan worden. Bij het Mergellandschaap komt de zeldzame aandoening otognathie relatief vaak voor (De Jonghe et al., 1999). Door deze aandoening heeft het dier een tweede mondje. In de literatuur lijkt weinig bekend over deze afwijking.

Om inteelt te voorkomen maken twee Nederlandse schapenrassen, namelijk het Kempisch Heideschaap en het Veluws Heideschaap, gebruik van een fokcirkel, waarbij de rammen jaarlijks tussen kudde worden uitgewisseld (Windig & Kaal, 2008; Windig et al., 2019). Dit blijkt bij het Kempisch Heideschaap beter te werken dan bij het Veluws Heideschaap. Bij deze en andere heideschape is het belangrijk om op de voeding te letten, aangezien de schapen een mineraaltekort zullen oplopen als ze alleen heide begrazen (Bokdam & Meurs, 1991; Van Wijngaarden, 1973).

Bij zeldzame Nederlandse hondenrassen zijn welzijnsproblemen vooral gerelateerd aan erfelijke aandoeningen die voorkomen door een hoge inteelt coëfficiënt als gevolg van het fokken met te kleine populaties (Farrell et al., 2015). Zo kan heupdysplasie en elleboogdysplasie bij alle zeldzame Nederlandse rassen die op de lijst van SZH staan voorkomen. De Hollandse Herder en Hollandse Smoushond hebben van de negen rassen de minste erfelijke aandoeningen (Van Beek et al., 2011).

Een aandoening die bij veel hondenrassen voorkomt is epilepsie. Zo ook bij de zeldzame Nederlandse hondenrassen (Mandigers, 2020; Van Beek et al., 2011). Bij een ras dat onderhevig is aan inteelt, is de kans op epilepsie groter. Bij de Drentsche Patrijshond, Saarlooswolfhond, Stabijhoun en Kooikerhondje komt epilepsie relatief vaak voor. Bij de Wetterhoun, Hollandse Herder en het Markiesje komt epilepsie ook voor, maar niet vaker dan gemiddeld, terwijl dit ook rassen zijn waar veel ingeteeld is (Mandigers, 2020).

Naast heupdysplasie, elleboogdysplasie en epilepsie komen bij sommige zeldzame hondenrassen ook andere erfelijke aandoeningen voor. Bij de Drentsche Patrijshond komt de erfelijke oogziekte Progressieve Retina Atrofie (PRA) voor. Deze aandoening kan ook voorkomen bij de Nederlandse Schapendoes en de Saarloos Wolfhond. Daarnaast komt bij de Drentsche Patrijshond en het Kooikerhondje de Von Willebrand ziekte voor. Bij deze ziekte werkt het bloedstollingssysteem minder goed (Shaffer et al., 2015; Van Beek et al., 2011; Van Oost et al., 2004). De Stabijhoun heeft een sterke aanleg voor Persistierende Ductus Arteriosus (PDA), een ernstige hartaandoening waarbij de

verbinding tussen de aorta en de grote longslagader niet sluit. Deze aandoening kan ook bij de Wetterhoun voorkomen (Den Toom et al., 2016; Van Beek et al., 2011). De Wetterhoun kan daarnaast problemen ondervinden door het Severe Combined Immune Deficiency syndroom. Dit is een immuunziekte waardoor het sterftepercentage van pups van zeven tot twaalf weken erg hoog is (Van Beek et al., 2011; Verfuurden et al., 2011). Bij het Markiesje kan paroxismale dyskinesie voorkomen, een ziekte die het centrale zenuwstelsel aantast. Het gevolg hiervan is vaak dat de pups ingeslapen moeten worden (Mandigers et al., 2021).

Fokprogramma's waarbij screening wordt gebruikt zijn succesvol geweest in het verlagen van de prevalentie van erfelijke aandoeningen. Een voorbeeld hiervan is patellaluxatie in het Kooikerhondje. De prevalentie van patellaluxatie is van 24% verlaagd naar 19% met behulp van screening (Farrell et al., 2015). Niet alleen honden die deze ziekte hebben, maar ook dragers van de ziekte moeten uitgesloten worden van het fokken (Van Oost et al., 2004). Daarnaast is Erfelijke Necrotische Myoptahie, ook wel kooikerverlamming, door een goed fokbeleid bijna verdwenen (Van Beek et al., 2011). Voor hondenrassen die bestaan uit kleine populaties is het dus van belang dat screening op wordt genomen in het fokprogramma, om erfelijke aandoeningen te verminderen of te voorkomen en daardoor het welzijn te verbeteren.

Dierenwelzijn in de toekomst

Zoals hierboven beschrijven zijn er verscheidene rassespecifieke welzijnsproblemen ontstaan binnen de zeldzame Nederlandse huisdierrassen. Volgens Rodenburg zijn de meeste fokkers echter goed bezig met dierenwelzijn, zeker degenen die bij een rasorganisatie aangesloten zijn. Rodenburg heeft het idee dat *“mensen die bij een rasorganisatie gaan [...] vaak ook net wat gemotiveerder zijn dan de gemiddelde hobbydierhouder”*.

Rodenburg vindt het moeilijk om een algemeen beeld te geven van het niveau van dierenwelzijn bij kleine houders. Hij zegt dat daar *“absoluut variatie”* in zit en dat er *“grote verschillen zijn in ervaring en vaardigheden”*. Wanneer gevraagd werd naar de grootste obstakels voor hobbyhouders om dierenwelzijn te kunnen waarborgen, noemt Rodenburg tijd en ruimte. Ook zijn er problemen waar geen simpele oplossingen voor zijn. Zo moeten rammen in de schapenhouderij soms apart worden gezet omdat ze *“vrij agressief naar elkaar”* zijn. Toch lijkt het Rodenburg waardevol om daar de discussie over te openen, omdat *“uiteindelijk schapen en rammen toch ook sociale dieren zijn”*. Dit zou bijvoorbeeld aan bod kunnen komen tijdens bijeenkomsten van stamboeken en verenigingen.

Tentoonstellingen en wedstrijden

Tentoonstellingen en wedstrijden worden bij alle zeldzame rassen georganiseerd. Omstandigheden tijdens deze evenementen en het bijkomende transport kunnen invloed hebben op het welzijn van het dier. Tijdens tentoonstellingen en het transport zijn verscheidene stressfactoren aanwezig, zoals de onbekendheid van de nieuwe omgeving, veranderingen in licht en geluid, aanwezigheid van veel mensen en soortgenoten en de relatief kleine tentoonstellingskooien.

Rodenburg denkt ook dat er welzijnsaspecten zitten aan tentoonstellingen, met name voor de kleine dieren. Hij zegt dat *“daar natuurlijk best wel wat stress bij komt kijken. Wassen, föhnen, transport en de hele dag daar zitten. Misschien veranderingen in licht, in eten, in geluid.”* Rodenburg vindt tentoonstellingen ook heel waardevol: *“Tegelijkertijd zijn het ook wel weer activiteiten die wel heel belangrijk zijn voor het levend houden van zo'n stamboek of zo'n rasorganisatie. Het is toch elkaar laten zien: wat voor dieren hebben we? Wat vinden we nu de mooiste dieren, de beste dieren?”* Toch is de huidige manier van tentoonstellingen houden voor hem niet voor altijd in steen gebeiteld: *“Of*

kun je ook slimme dingen doen met video [..]? Dat je het dier in zijn eigen omgeving op een mooie manier kunt laten zien. Ik denk dat daar ook nog wel over gedacht kan worden.”

Zo vonden onderzoekers bij postduiven die meededen met trainingen en vliegwedstrijden bijna tweemaal zoveel van het stresshormoon corticosteron in het bloed dan bij duiven die niet actief waren (Kastelic et al., 2021). Tot een maand na de laatste wedstrijd was deze verhoging van corticosteron meetbaar in het bloed. Stressvolle situaties zoals wedstrijden kunnen weer leiden tot verminderde afweer (Scope et al., 2002). Onder de zeldzame Nederlandse duivenrassen valt een aantal rassen waar mee gevlogen wordt. De Vrienden van Vliegduivensport hebben op hun website de Amsterdamse Tippler, de Nederlandse Helmduif, Amsterdamse Baardtuumelaar, Gelderse Slenk en Groninger Slenk vermeld staan als vliegduivenrassen (Vrienden van de VliegduivenSport, z.d.). De meeste zeldzame duivenrassen worden echter als sierduiven gehouden. Sierduiven worden weliswaar niet ingezet bij vliegwedstrijden, maar worden wel op tentoonstellingen getoond. Onderzoekers hebben ook gevonden dat wanneer duiven lange tijd geen beschikking hebben over water en de temperatuur hoog is, dit kan leiden tot uitdroging (Arad et al., 1987). Verder kan een hoge dichtheid van dieren in een kooi tot agressief gedrag leiden (Gorssen & Koene, 1997). Mogelijk speelt dit in het transport van de dieren een rol, maar hierover is geen direct bewijs gevonden.

3.2. Enquête

De enquête heeft verschillende onderwerpen, waaronder dierenwelzijn, aangestipt. Deze, en verdere reacties, worden in de volgende paragrafen afzonderlijk uitgewerkt:

1. Visie dierenwelzijn
2. Beleid en richtlijnen over dierenwelzijn
3. Omgang met dierenwelzijn binnen de organisatie
4. Opbouw organisatie en hun activiteiten
5. Ondersteuning door SZH
6. Wet Dieren
7. Overige reacties

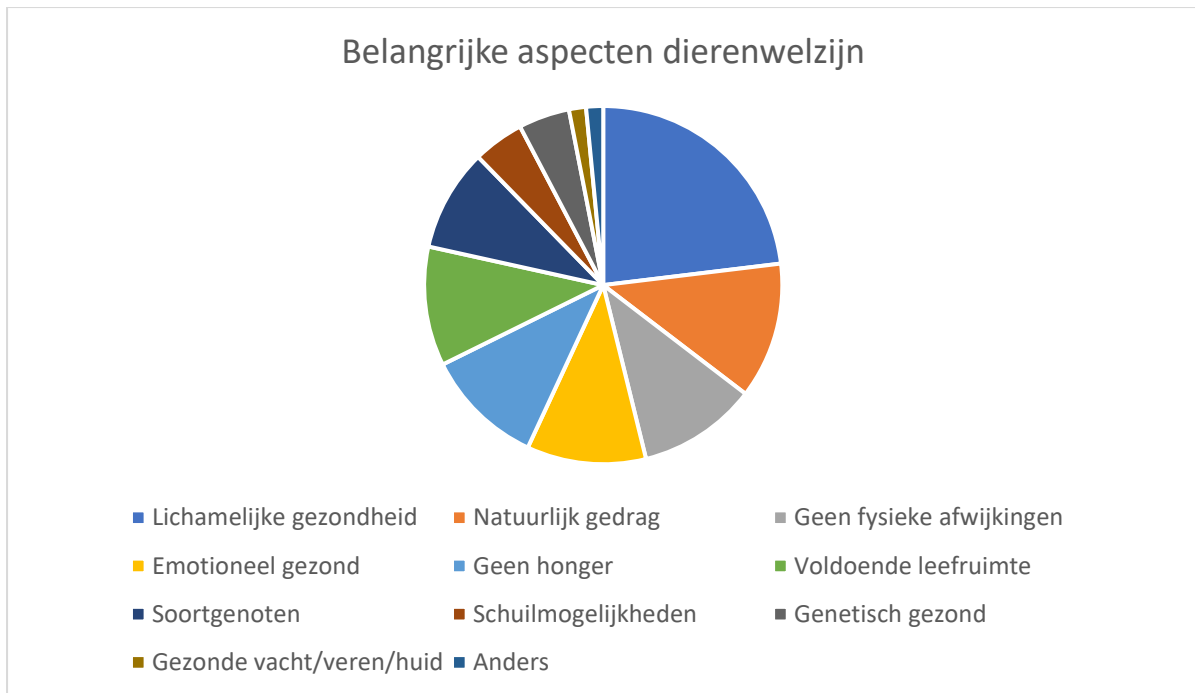
Reacties

Op de enquête zijn in totaal 54 reacties gekomen, waarvan 22 enquêtes incompleet ingevuld zijn en 32 compleet.

Visie dierenwelzijn

De meeste respondenten geven aan dat ze met de rasorganisaties hebben nagedacht over het begrip dierenwelzijn (72%), maar slechts de helft daarvan (48%) heeft daar ook iets over vastgelegd. Uit de thematische analyse op de definitie van dierenwelzijn is te zien dat voedsel, verzorging en algemene gezondheid het meest naar voren komen. Enkelen spreken daarbij ook nog over soortgenoten en mentale en/of emotionele gezondheid.

Ook is gevraagd aan de respondenten wat zij de drie belangrijke aspecten van dierenwelzijn vinden. Hierbij hadden ze keuze uit diverse aspecten die tot dierenwelzijn gerekend kunnen worden, waaronder lichamelijke gezondheid, soortgenoten en schuilmogelijkheden. Lichamelijke gezondheid wordt ook hier door veel mensen (69%) gekozen als een van de belangrijke welzijnsaspecten. Dit werd gevolgd door enkele andere aspecten die ongeveer even vaak werden gekozen, en daarna nog wat opties die bijna niet zijn gekozen. In Figuur 3 zijn alle opties te zien en een grafische weergave van hoe vaak ze gekozen zijn totaal.

Figuur 3: Grafische weergave van de keuzes van de respondenten op een enquête bij een vraag naar de belangrijke aspecten van dierenwelzijn voor hun ras.

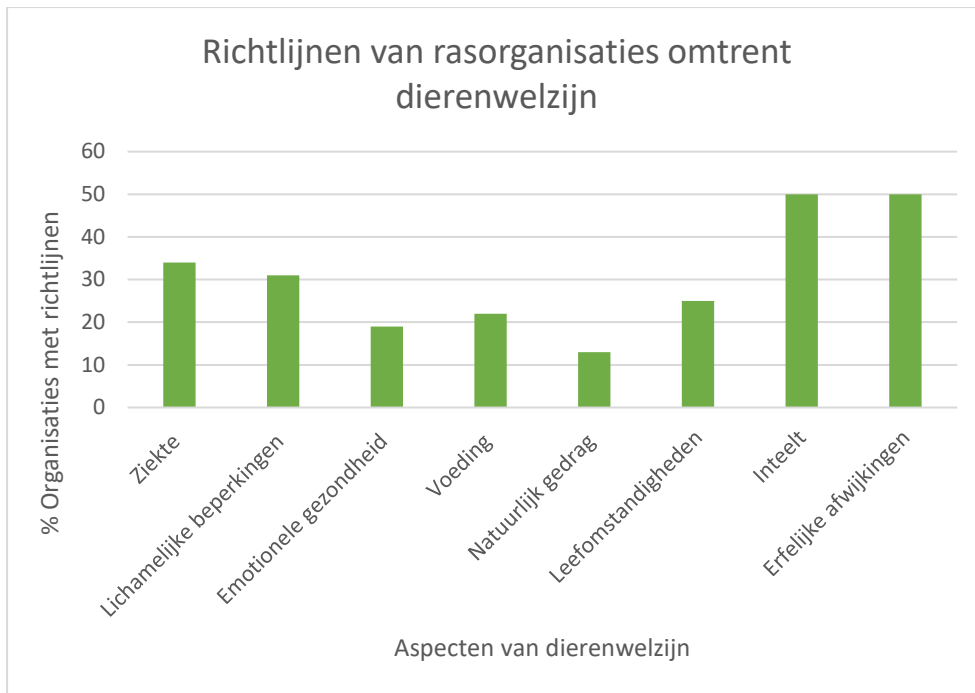
Richtlijnen en beleid over dierenwelzijn

84% van de respondenten geeft aan een fokdoel te hebben, 81% daarvan zegt deze fokdoelen regelmatig te herzien of evalueren. De regelmaat daarvan verschilt echter sterk tussen de verschillende rasorganisaties. De variatie ligt tussen meerdere keren per jaar tot maar eens in de vijf jaar. Van de onderzochte rasorganisaties evalueert 50% jaarlijks de richtlijnen. Bij het evalueren worden verschillende partijen betrokken. Bij bijna alle organisaties is het bestuur betrokken (94%). Ook onafhankelijke deskundigen zijn regelmatig (32%) betrokken bij het opstellen of evalueren van richtlijnen. Ook keurmeesters (13%) en fok technische commissies (10%) worden af en toe genoemd. Opvallend is dat hobbyfokkers (74%) en dierhouders (55%) er vaker bij betrokken zijn dan commerciële fokkers (3%).

In de enquête worden acht verschillende welzijnsaspecten genoemd waar richtlijnen over opgenomen kunnen zijn in het beleid. In Figuur 4 is te zien hoeveel procent van de organisaties aangeeft al richtlijnen te hebben over deze aspecten. Zes van de rasorganisaties hebben geen richtlijnen over deze aspecten of andere welzijnsaspecten.

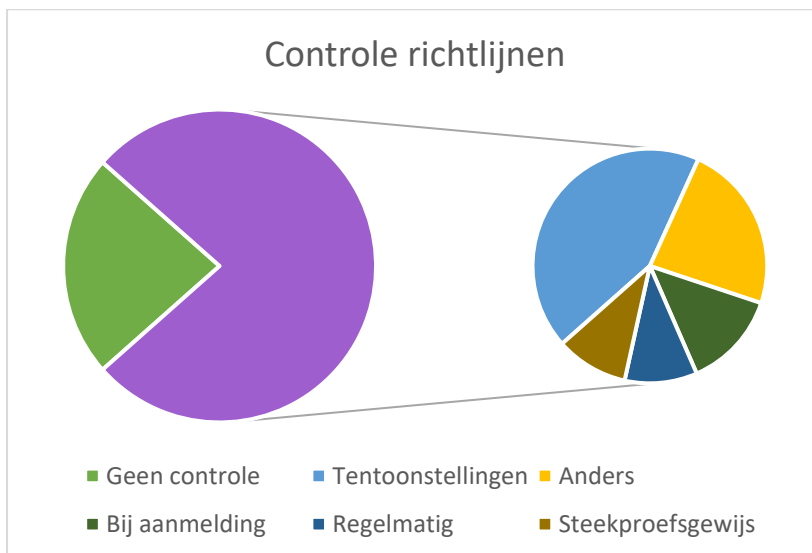
Respondenten hadden bij deze vragen ook de mogelijkheid om te specificeren waar zij richtlijnen over hebben binnen het aspect. Voor richtlijnen over emotionele gezondheid geeft het grootste deel (5/6) aan dat zij onwenselijk gedrag gebruiken om een negatieve emotionele toestand van het dier vast te stellen. Bij sommige organisaties worden dieren die dit gedrag vertonen uitgesloten van de fokkerij.

Naar aanleiding van de uitkomsten in Figuur 4 is bekeken of dezelfde organisaties voor zowel inteelt als erfelijke gebreken richtlijnen hebben. Dit blijkt niet altijd het geval, zes organisaties hebben aangegeven richtlijnen te hebben over maar één van de twee.

Figuur 4: Aspecten van dierenwelzijn waarvan respondenten in een enquête hebben aangegeven dat hun rasorganisatie daar aandacht aan besteedt.

Ondanks dat veel organisaties richtlijnen hebben opgesteld, geeft 32% aan deze niet te controleren. Volgens sommige respondenten wordt er gecontroleerd op tentoonstellingen (46%). Ook op andere manieren wordt gecontroleerd. Bij de optie “Anders, namelijk...” (25%) werden bijvoorbeeld ook bezoeken en bijeenkomsten genoemd. Figuur 5 is een grafische weergave mogelijke controle op de richtlijnen en op welke wijze.

Figuur 5: Grafische weergave van rasorganisaties die in een enquête hebben aangegeven wel of niet het naleven van hun richtlijnen te controleren, en als ze het wel doen op welke wijzen.

Wel is ook uit de enquête gebleken dat veel rasorganisaties (50%) niet met het overtreden van de regels te maken krijgen. Geen enkele van de respondenten (0%) geeft dan ook aan bij een overtreding

een boete op te leggen, en slechts één (3%) geeft aan het lidmaatschap te beëindigen. De meesten (40%) geven aan eerst een waarschuwing te geven, met eventueel later verdere gevolgen. Geen enkele organisatie (0%) doet niets in het geval van een overtreding.

66% van de respondenten geeft aan niet te weten waarom leden zich niet aan de richtlijnen houden. 25% van de respondenten heeft daar wel een idee over en 9% heeft de vraag overgeslagen. Het ontbreken van kennis wordt het vaakst (44%) genoemd als reden dat leden zich niet aan de richtlijnen houden. Ook komt uit de optie “Anders, namelijk...” naar voren dat het ook om een andere mening kan gaan (33%), en eigen gewin wordt ook twee keer (22%) genoemd.

Omgang met dierenwelzijn binnen de organisatie

Ongeveer de helft (47%) van de respondenten geeft aan dat leden afwijkingen bij hun dieren aangeven bij de rasorganisatie. Bij de anderen worden afwijkingen niet aangegeven (25%) of is het onbekend of leden alle afwijkingen aangeven (28%).

Ruim de helft (n=17, 55%) van de respondenten heeft een goed beeld van de afwijkingen die binnen hun ras optreden. 29% van de respondenten geeft aan dat geen rasset specifieke gebreken voorkomen, en 16% weet het niet.

De afwijkingen die door respondenten worden genoemd zijn weergegeven in Tabel 3, per diersoort.

Tabel 3: De afwijkingen die respondenten (n=17), die aangaven een beeld te hebben bij rasset specifieke afwijkingen, genoemd hebben, verdeeld over verschillende diersoorten.

Diersoort	Afwijkingen
Kippen	Spleetvleugel, eendenvoet, krom borstbeen, kruisnagel, hennenbevedering
Honden	PRA, Myelopathie, Hypofysaire Dwerggroei, Epilepsie, von Willebrand, nierafwijkingen, Polymyositis, SDCA2, ICAA
Duiven	Onvruchtbaarheid/niet broeden
Schapen	Over- en onderbeet, otognathie, snoeksbek, nierafwijkingen
Geiten	Varkensbek, snoeksbek, kleurafwijkingen, zwakke koten, scheef neusbeen, kween
Runderen	Strekpoot (zeer zeldzaam)
Bijen	Steeklustigheid
Paarden	Verbening hoefkraakbeen

78% van de respondenten geeft aan te weten hoe omgegaan moet worden met afwijkingen. 39% van hen noemt onder andere het uitselecteren van dieren met een gebrek. 28% zegt dieren met een afwijking te laten onderzoeken. 17% noemt het verbeteren van het ras via het inkruisen van ander bloed of betere dieren selecteren. Als laatste noemt één respondent (6%) het aanpassen van het fokbeleid om rasset specifieke problemen op te lossen.

Op de vraag wat belemmeringen zijn bij oplossen van genetische afwijkingen binnen het ras, zijn 18 responsies. 33% geeft aan dat het oplossen van genetische afwijkingen niet haalbaar is vanwege het ontbreken van kennis. Ook het ontbreken van vaardigheid wordt genoemd (13%). Daarentegen worden gebrek aan ruimte en hoge waarde van cultureel erfgoed nooit als een belemmering gezien voor het oplossen van genetische afwijkingen. Belemmeringen die de leden zelf nog noemen zijn het gebrek aan medewerking van leden of eigenaren van dieren en een kleine populatie. 33% van de

respondenten geeft aan dat hen bij het haalbaar is om genetische afwijkingen binnen het ras op te lossen.

Opbouw organisatie en hun activiteiten

Alle respondenten geven aan dat hun rasorganisatie een bestuur heeft. 88% van de respondenten is betrokken bij een vereniging, de overige 13% is betrokken bij een organisatie die geen rechtspersoon is. De meeste respondenten (78%) geven aan dat hun rasorganisaties bestaat voor meer dan 75% uit hobbymatige fokkers.

34% van de respondenten geeft aan dat de rasorganisatie bijeenkomsten organiseert waar geen dieren aanwezig zijn. 66% van de respondenten geeft aan dat de rasorganisatie rastentoonstellingen organiseert. Alle organisaties geven aan in ieder geval jaarlijks bijeenkomsten te houden. Voor de meeste hiervan (40%) is dat twee keer per jaar.

Ondersteuning vanuit SZH

Twintig respondenten (63%) geeft aan dat hun rasorganisatie reeds in contact staat met onafhankelijke deskundigen (zie Tabel 4).

Tabel 4: Deskundigen die door rasorganisaties (n=20) geraadpleegd worden. Respondenten kunnen meerdere deskundigen noemen, waardoor totaal aantal hoger uitkomt dan aantal respondenten.

Soort deskundige	Aantal keer genoemd	Procentueel
Dierenarts/faculteit diergeneeskunde	6	30%
Specialisten/persoonlijke contacten	6	30%
Wageningen University & Research	5	25%
Stichting Zeldzame Huisdierrassen	4	20%
Overkoepelende organisatie	3	15%
Raad dierenaangelegenheden	1	5%
Gezondheidsdienst Dieren	1	5%
Vakliteratuur	1	5%

De kennis die binnen de organisaties beschikbaar is, zij het door eigen documenten of door de informatie die gewonnen wordt bij deskundigen, wordt volgens 100% van de respondenten gedeeld met de leden. Dit wordt op verschillende wijzen gedaan. Een nieuwsbrief is het meest gebruikte medium (69%). Daarnaast worden ook contactpersonen (47%) en educatieve documenten (50%) vaak gebruikt. Daarnaast worden nog diverse andere opties genoemd waaronder lezingen, vergaderingen en andere bijeenkomsten.

Iets meer dan de helft (58%) van de respondenten geeft aan behoefte te hebben aan ondersteuning van SZH. Hierbij is een nieuwsbrief een vaak gemaakte keuze (58%). Hulpdocumenten (47%) zijn gewild, maar er is ook interesse in seminars (37%) en workshops (32%). Daarnaast geven twee respondenten (11%) aan interesse te hebben in lezingen tijdens een algemene ledenvergadering.

Achtergrondinformatie respondenten

75% van de respondenten geeft aan dat ze de enquête op persoonlijke titel ingevuld hebben, en 25% dat ze dit namens het bestuur hebben gedaan. Alle enquêtes zijn ingevuld door één iemand en nooit door meerdere personen samen.

Wet dieren

De enquête bevatte ook enkele vragen over de nieuwe Wet Dieren. Het merendeel van de respondenten (91%) is bekend met de wet. 72% wil er meer informatie over. 41% van de respondenten geeft aan dat zaken veranderen voor de rasorganisatie naar aanleiding van deze wet, volgens 38% is dit niet het geval en 22% weet het niet. Uit de vraag hoe de respondent tegen de wet aankijkt, blijkt dat veel respondenten de wet niet positief interpreteren. Bijna de helft (48%) geeft aan er negatief naar te kijken. De rest van de respondenten kijkt neutraal (29%) of positief (23%) naar de wet. Daarnaast is uit de thematische analyse van de overige opmerkingen (n=11) over de wet gebleken dat een aantal respondenten de wet onduidelijk (55%) en onrealistisch (36%) vindt. Ook vinden enkele respondenten (27%) dat de wet insinueert dat de huidige situatie slecht is. Zes respondenten (18%) geven ook aan dat de wetgeving omtrent onthoorniging of huisvesting juist nadelig kan zijn voor de veiligheid van de dieren, door bijvoorbeeld onderlinge agressie of predatorgevaar bij losvliegende duiven.

Klachten en opmerkingen

Naast de ingevulde enquêtes zijn er ook via de mail reacties op ons onderzoek gekomen. Er zijn vijf klachten binnengekomen over het vastlopen of plotseling afsluiten van de enquête. Uit de reacties op de enquête is op te maken dat deze het onderwerp onder de aandacht heeft gebracht en kan zorgen voor verder gesprek.

3.3. Interviews

Het team heeft interviews met vijf (oud)bestuursleden van rasorganisaties gehouden

Deelvraag 1: Wat zijn de visies van rasorganisaties op dierenwelzijn?

Uit de thematische analyse van de interviews zijn verschillende thema's voortgekomen. Voor deelvraag 1 zijn deze weergegeven in Tabel 5

Tabel 5: Thema's uit interviews (n=5) naar aanleiding van deelvraag 1: Wat zijn de visies van rasorganisaties op dierenwelzijn? Per thema staat het totaal aantal citaten dat erbij hoort en het aantal geïnterviewden van wie deze citaten afkomstig zijn. Lichtblauwe cellen geven minder dan tien citaten weer, donkerblauwe cellen geven tien of meer citaten weer, lichtgroene cellen geven weer dat deze citaten door twee of minder geïnterviewden genoemd zijn, donkergroene cellen geven weer dat deze citaten door drie of meer geïnterviewden genoemd zijn.

Thema's	Totaal aantal citaten	Door hoeveel geïnterviewden genoemd
Visie dierenwelzijn algemeen	4	2
Fokdoel	14	4
Huisvesting	6	4
Verzorging en voeding	9	3
Inteelt en inkruisen	8	1
Dierenwelzijn is in orde	16	3
Verantwoordelijkheid voor dierenwelzijn	8	2
Dierenwelzijn gaat soms te ver	19	4
Afwegingen verschillende aspecten dierenwelzijn	12	3

Wanneer de vijf geïnterviewden wordt gevraagd naar hun visie op dierenwelzijn komt naar voren dat de eigenaar de dieren goed moet verzorgen en dat huisvesting en voeding goed moeten zijn. Voeding en verzorging worden ook afgewogen tegen de mogelijkheid om natuurlijk gedrag te vertonen.

Er wordt ook gesproken over discussies die gaande zijn over het aanpassen van rasstandaarden om dierenwelzijn te verhogen. De geïnterviewden geven aan dat een rasstandaard aanpassen een proces van lange adem is en dat een balans gevonden moet worden gezocht tussen wat de fokkers mooi vinden en wat optimaal is voor het dier.

Wat bij alle geïnterviewden ter sprake komt, is dat dierenwelzijn soms te ver kan gaan, bijvoorbeeld in de politiek of bij activisten. Twee geïnterviewden benadrukken dat dieren te veel worden vermenschlijkt. Zij zeggen dat hun dieren een gedomesticeerde functie hebben en dat hun natuurlijke habitat dan ook in gevangenschap is.

Drie geïnterviewden noemen ook dat de regels vanuit de politiek doorschieten of niet bij de praktijk aansluiten.

Deelvraag 2: Hebben rasorganisaties dierenwelzijn geïncorporeerd in hun beleid en zo ja, op welke manier?

Uit de thematische analyse van de interviews zijn verschillende thema's voortgekomen. Voor deelvraag 2 zijn deze weergegeven in Tabel 6

Tabel 6: Thema's uit interviews (n=5) naar aanleiding van deelvraag 2: Hebben rasorganisaties dierenwelzijn geïncorporeerd in hun beleid en zo ja, op welke manier? Per thema staat het totaal aantal citaten dat erbij hoort en het aantal geïnterviewden van wie deze citaten afkomstig zijn. Lichtblauwe cellen geven minder dan tien citaten weer, donkerblauwe cellen geven tien of meer citaten weer, lichtgroene cellen geven weer dat deze citaten door twee of minder geïnterviewden genoemd zijn, donkergroene cellen geven weer dat deze citaten door drie of meer geïnterviewden genoemd zijn.

Thema's	Totaal aantal citaten	Door hoeveel geïnterviewden genoemd
Welzijnsbeleid op papier	4	3
Geen beleid op papier of niet uitgevoerd	16	4
Rasstandaard aangepast	5	2
Inteelt preventie	6	3

Op de vraag of de rasorganisatie dierenwelzijn geïncorporeerd heeft in het beleid, antwoorden de meeste geïnterviewden nee. Echter, zijn er wel andere documenten waar dierenwelzijn schriftelijk in is opgenomen of wordt er alleen mondeling over gesproken.

Opvallend is wel dat veel van de geïnterviewden inteelt hebben opgenomen in hun beleid of andere documenten.

Deelvraag 3: Hoe begeleiden en controleren de rasorganisaties hun leden in het waarborgen van dierenwelzijn?

Uit de thematische analyse van de interviews zijn verschillende thema's voortgekomen. Voor deelvraag 3 zijn deze weergegeven in Tabel 7

Tabel 7: Thema's uit interviews (n=5) naar aanleiding van deelvraag 3: Hoe begeleiden en controleren de rasorganisaties hun leden in het waarborgen van dierenwelzijn? Per thema staat het totaal aantal citaten dat erbij hoort en het aantal geïnterviewden van wie deze citaten afkomstig zijn. Lichtblauwe cellen geven minder dan tien citaten weer, donkerblauwe cellen geven tien of meer citaten weer, lichtgroene cellen geven weer dat deze citaten door twee of minder geïnterviewden genoemd zijn, donkergroene cellen geven weer dat deze citaten door drie of meer geïnterviewden genoemd zijn.

Thema's	Totaal aantal citaten	Door hoeveel geïnterviewden genoemd
Spontane kennisoverdracht	6	2
Georganiseerde kennisoverdracht	11	5
Handhaving (of niet)	12	3

Alle rasorganisaties die geïnterviewd zijn hebben hun eigen manier van leden begeleiden. De meeste rasorganisaties hebben wel een vorm van keuringen.

De rasorganisaties hebben ook ieder hun eigen manier van nieuwe leden begeleiden. Nieuwe fokkers worden gestimuleerd om lid te worden van een lokale fokkersvereniging en deze lokale fokkersvereniging kiest vaak een ervaren fokker om hen te begeleiden, wat een buddy wordt genoemd.

Ook zijn er rasorganisaties die cursussen voor toekomstige fokkers organiseren waarin dierenwelzijn is opgenomen. Toekomstige fokkers moeten examen doen na de cursus, voordat zij mogen gaan fokken.

De geïnterviewden geven aan, dat op de algemene ledenvergadering in veel gevallen deskundigen worden uitgenodigd om aspecten waaronder dierenwelzijn en -gezondheid te bespreken en waar leden vragen kunnen stellen.

Deelvraag 4: Wat zijn obstakels voor rasorganisaties en fokkers om dierenwelzijn te waarborgen?

Uit de thematische analyse van de interviews zijn verschillende thema's voortgekomen. Voor deelvraag 4 zijn deze weergegeven in Tabel 8.

Tabel 8: Thema's uit interviews (n=5) naar aanleiding van deelvraag 4: Wat zijn obstakels voor rasorganisaties en fokkers om dierenwelzijn te waarborgen? Per thema staat het totaal aantal citaten dat erbij hoort en het aantal geïnterviewden van wie deze citaten afkomstig zijn. Lichtblauwe cellen geven minder dan tien citaten weer, donkerblauwe cellen geven tien of meer citaten weer, lichtgroene cellen geven weer dat deze citaten door twee of minder geïnterviewden genoemd zijn, donkergroene cellen geven weer dat deze citaten door drie of meer geïnterviewden genoemd zijn.

Thema's	Totaal aantal citaten	Door hoeveel geïnterviewden genoemd
Aansluiting regels bij praktijk	16	2
Verschillende meningen en kennisniveaus	11	5
Kleine populaties	1	1

Drie van de rasorganisaties die geïnterviewd zijn, geven aan dat emotie een obstakel kan zijn voor het waarborgen van dierenwelzijn bij leden of dat zij om andere redenen buiten de rasorganisatie gaan fokken, waardoor de rasorganisatie geen zicht meer heeft op deze fokkers. Wanneer vernieuwd moet worden op het gebied van dierenwelzijn, kan het volgens de geïnterviewde twee kanten op gaan: de liefhebberij loopt nog verder terug of er wordt een bredere achterban gecreëerd.

Een ander groot obstakel is dat regels praktisch niet haalbaar zijn. De geïnterviewden vinden dat wanneer de nieuwe Wet Dieren ingevoerd wordt, er wel een overgangstermijn moet zijn, omdat veranderingen geld kosten.

Daarnaast zegt een geïnterviewde, dat er geen rekening gehouden wordt met het feit dat de leden vooral hobbyfokkers zijn en geen commerciële fokkers. De regels zijn vaak gericht op commerciële fokkers en dus niet haalbaar voor hobbyfokkers:

Een obstakel voor het waarborgen van dierenwelzijn is het gebrek aan ervaring. Er zijn veel mensen die deze diene kopen, maar er geen verstand van hebben.

Een ander obstakel is dat voor aanpassing van huisvesting om dierenwelzijn te verbeteren (naar aanleiding van de nieuwe Wet Dieren bijvoorbeeld), de gemeente daarvoor niet altijd toestemming geeft.

Deelvraag 5: Staan de rasorganisaties open voor ondersteuning wat betreft dierenwelzijn vanuit SZH?

Uit de thematische analyse van de interviews zijn verschillende thema's voortgekomen. Voor deelvraag 5 zijn deze weergegeven in Tabel 9.

Tabel 9: Thema's uit interviews (n=5) naar aanleiding van deelvraag 5: Staan de rasorganisaties open voor ondersteuning wat betreft dierenwelzijn vanuit SZH? Per thema staat het totaal aantal citaten dat erbij hoort en het aantal geïnterviewden van wie deze citaten afkomstig zijn. Lichtblauwe cellen geven minder dan tien citaten weer, donkerblauwe cellen geven tien of meer citaten weer, lichtgroene cellen geven weer dat deze citaten door twee of minder geïnterviewden genoemd zijn, donkergroene cellen geven weer dat deze citaten door drie of meer geïnterviewden genoemd zijn.

Thema's	Totaal aantal citaten	Door hoeveel geïnterviewden genoemd
Kennis delen	6	4
SZH als tussenpersoon	11	3
Overig (niet gespecificeerd en onderzoek)	2	1

Alle geïnterviewden geven aan blij te zijn met het werk dat SZH nu al doet. Alle geïnterviewden staan ook open voor meer samenwerking met de SZH, al weet niet iedereen op welke manier zij dat zouden willen. Over het algemeen zien de geïnterviewden SZH als een partij met veel kennis, die ze bijvoorbeeld in een lezing op een symposium kan delen.

De rasorganisaties willen niet alleen kennis ontvangen, ze staan er ook voor open om kennis te delen.

De geïnterviewden zien de kracht van SZH ook in haar rol als tussenpersoon die partijen bijeen kan brengen. Als kleine verenigingen worden rasorganisaties niet altijd gehoord bij grote organen als ministeries of CGN. SZH zou de stemmen van rasorganisaties richting deze organisaties kunnen vertegenwoordigen.

4. Discussie

De door rasorganisaties gegeven definities van dierenwelzijn lopen erg uiteen. Veel rasorganisaties blijven vaag over welke aspecten zij belangrijk vinden, of zijn vooral praktisch ingesteld op goede verzorging en lichamelijke gezondheid. Uit de interviews blijkt dat andere aspecten, zoals natuurlijk gedrag, ook belangrijk worden gevonden. Discussies over de visie op dierenwelzijn vinden plaats bij meerdere rasorganisaties. Daarbij wordt aangegeven dat het moeilijk blijft een balans te vinden in de rasstandaard tussen het gewenste uiterlijk en wat van belang is voor het dierenwelzijn.

Het team had verwacht dat de 'oude garde' van de organisaties, die vaak een klassieke visie op dierenwelzijn hebben, de meeste weerstand zouden bieden aan de introductie van nieuwe welzijnsaspecten. Door enkele rasorganisaties is de terughoudendheid van de meer ervaren leden ook bevestigd. Hierbij wordt vermeld dat het doorvoeren van afwijkende meningen en nieuwe richtlijnen over dierenwelzijn wel mogelijk is, maar dan wel zeer langzaam en stapsgewijs moet plaatsvinden. Een belangrijk punt wat hierbij gemaakt wordt door meerdere rasorganisaties is de emotie die leden hebben bij het houden van de dieren, kortom: "*Fokken is emotie*". Ook moeten rasorganisaties rekening houden met andere betrokken organisaties, die meer overkoepelend en/of lokaal te werk gaan en die mogelijk ook eigen richtlijnen hebben. Dit onderzoek is uitgevoerd in opdracht van SZH om te weten te komen hoe zij de rasorganisaties kan ondersteunen met het waarborgen van dierenwelzijn. In verder onderzoek zou meer focus kunnen liggen op overkoepelende en/of lokale organisaties om te onderzoeken wat hun rol is en of zij beperkingen ondervinden in het waarborgen van dierenwelzijn.

Reeds opgestelde richtlijnen zijn vooral gericht op het genetische aspect van dierenwelzijn, zoals inteelt voorkomen. Het is goed mogelijk dat deze richtlijnen zijn opgesteld wegens andere redenen dan het verbeteren van dierenwelzijn, aangezien veel rasorganisaties aangeven geen richtlijnen over dierenwelzijn te hebben wanneer hen daarnaar gevraagd wordt. Toen later in de enquête gevraagd werd of rasorganisaties richtlijnen hadden opgesteld over specifieke welzijnsaspecten, bleken ze wel degelijk richtlijnen te hebben. Dit heeft er mogelijk voor gezorgd dat de respondenten beter inzicht hebben gekregen in de huidige omgang met dierenwelzijn binnen hun organisatie. Tegen verdere introductie van andere richtlijnen over dierenwelzijnsaspecten zoals huisvesting, wordt met gemengde gevoelens aangekeken. Aan de ene kant zien rasorganisaties het belang van goede huisvesting in. Aan de andere kant geven zij aan dat de verantwoordelijkheid om dit soort richtlijnen op te stellen niet bij hen ligt. De angst bestaat om leden te verliezen als zij dit toch zouden doen. Dit hangt samen met het gegeven dat leden contributie betalen. Wel wordt er bij sommige rasorganisaties mondeling dierenwelzijn gepromoot onder leden, via advies of begeleiding door ervaren leden. Aangezien dit soms via persoonlijke gesprekken plaatsvindt is niet te achterhalen welke informatie exact overgebracht wordt.

Daarnaast hebben de meeste hobbyhouders kleine aantallen dieren en hebben zij geen winstoogmerk, wat obstakels met zich meebrengt. Het is onder andere moeilijk om bestaande stallen en andere huisvesting aan te passen naar nieuwe standaarden, vanwege financiële redenen. Daarnaast kan het zijn dat gemeentes vergunningsaanvragen afkeuren. Doordat de meeste leden hobbymatig met de dieren bezig zijn, is het mogelijk dat er kennis mist op complexe aspecten van dierenwelzijn, zoals inteelt. Hierdoor kan het voorkomen dat onderling foutieve kennis wordt verspreid en situaties zo verergeren. Zo geven verschillende rasorganisaties aan dat zij veel aandacht hebben voor inteelt. En in sommige gevallen worden dieren met een hoge inteeltcoëfficiënt uitgesloten van fokkerij. Echter hoeft een paring tussen twee dieren met hoge mate van inteelt geen

problemen op te leveren, zolang zij maar niet aan elkaar verwant zijn. Onrechtmatig uitsluiten van deze dieren zorgt dus voor een kleinere populatie, waardoor de inteeltproblematiek zich verder ontwikkelt. Ondanks het feit dat veel organisaties aandacht besteden aan inteelt en erfelijke gebreken, missen zij soms nog specifieke richtlijnen of registratie. Anderen zijn juist al streng aan het controleren op deze aspecten vanuit de rasorganisatie. Een mogelijk probleem van strenge controle en registratieplicht van gebreken is dat leden het niet rechtvaardig vinden en daardoor buiten de rasorganisaties om verder gaan fokken.

Uit de enquête en interviews wordt duidelijk dat de rasorganisaties tevreden zijn met de werkzaamheden van SZH. Ze zijn zich ervan bewust dat SZH hen ondersteunt en verschillende partijen bij elkaar brengt om in gesprek te gaan over verschillende onderwerpen. Vooral uit de interviews blijkt dat rasorganisaties hopen dat SZH hun belangen kan behartigen bij verschillende overkoepelende organisaties, wet- en regelgeving en gemeenten. Volgens hen zal SZH namelijk een betere ingang hebben bij deze organisaties dan individuele rasorganisaties. Deze uitkomst van de interviews wordt ondersteunt door de enquête, waarin wordt genoemd dat huidige wetgeving onrealistisch en niet haalbaar voor de kleine hobbyfokker. Ook blijkt dat rasorganisaties de informatie verschaffende functie van SZH waarderen. Ze hopen dat de stichting dit kan blijven voortzetten, middels nieuwsbrieven, informatieve documenten of lezingen. Wel is het daarbij belangrijk dat er praktische aanbevelingen worden gedaan in plaats van enkel informatie en regelgeving te geven.

Het onderwerp dierenwelzijn leeft onder rasorganisaties. Dat is onder andere te zien aan het hoge aantal reacties op de enquête. Naast volledig ingevulde enquêtes, heeft SurveyMonkey ook een aantal incomplete reacties geregistreerd. Normaliter zouden de vragen waar incomplete reacties stoppen ook een inzicht kunnen geven over de reactie die een respondent heeft op een vraag, een zogeheten non-response bias (D'havé & Van Kenhove, 2005). Jammer genoeg is in het geval van dit onderzoek niet meer te onderscheiden of mensen niet verder konden wegens technische redenen of zelf kozen te stoppen. Een van de mogelijke oorzaken waarom respondenten niet verder konden is het ontbreken van een antwoord bij de antwoordkeuze "Ja, namelijk...". In dat geval geeft SurveyMonkey aan dat er een antwoord mist. Echter is deze foutmelding, in tegenstelling tot andere online surveyprogramma's zeer klein. Hierdoor zou deze snel over het hoofd gezien kunnen worden door respondenten. In een poging om dit te voorkomen heeft het team, na interne test van de enquête, een waarschuwing hierover toegevoegd. Dit was helaas niet genoeg om dit probleem te voorkomen.

Aangezien verwerking van incomplete reacties dus niet mogelijk was, is in de herinneringsmail een aanbeveling toegevoegd om de laatste pagina in ieder geval in te vullen. Bij een enquête is het gebruikelijk om achtergrond informatie als laatste te bevragen (Tobi & Meijering, 2011). Dit is op extra aanraden van de social sciences adviseur ook op deze manier gedaan. Echter is het team achteraf van mening dat dit voor een onderzoek gericht op het verzamelen van zoveel mogelijk informatie, niet gunstig is. Uit de incomplete reacties zou namelijk nog informatie gehaald kunnen worden wanneer duidelijk was geweest van welke organisatie deze afkomstig zijn. Het invullen van de naam van de rasorganisatie aan het begin van de enquête had dit mogelijk kunnen maken.

De herinneringsmail is, zoals beschreven in de methode, op die vierde dag na openen van de enquête verzonden. Dit is gedaan om de respons te verhogen. Zo'n herinneringsmail is een voorbeeld van een respons-verhogende-maatregel (D'havé & Van Kenhove, 2005). Een herinnering kan de respons tot wel 40% verhogen (Dillman, 2011). Echter, hierdoor wordt een bias gecreëerd in de uiteindelijke steekproef van het onderzoek. Deze bias van een enkele herinneringsmail is over het algemeen zeer klein en zelfs nodig om de beoogde steekproefgrootte te bereiken. Om deze reden is gebruik gemaakt van de respons-verhogende-maatregel.

Door een miscommunicatie binnen het team, is de enquête drie dagen eerder gesloten dan de deadline die in de eerste mail vermeld is. Hoewel de enquête opnieuw geopend is door het team na deze constatering, kan het zijn dat sommige organisaties niet meer gereageerd hebben, omdat zij in de twee gesloten dagen niet bij de enquête konden komen. Naast een tweetal mails als reactie op de gesloten enquête, is niet te achterhalen welke andere organisaties tegen de gesloten enquête zijn aangelopen en dit niet kenbaar hebben gemaakt. Desalniettemin is het beoogde aantal respondenten van 30% behaald, met een reactie van ruim 40% van de benaderde rasorganisaties.

Tijdens het verwerken van de enquête bleken sommige vragen multi-interpretabel, wat tot een aantal foutieve antwoorden heeft geleid. Zo is in vraag 14 in plaats van “de drie belangrijkste aspecten”, gevraagd naar “de drie belangrijke aspecten”. Dit heeft geresulteerd in meerdere correspondenten die zich niet hebben beperkt tot het vermelde aantal, omdat zij naar eigen zeggen alles als belangrijk beschouwen. Technisch was het niet mogelijk een limiet in te stellen voor het aantal geselecteerde antwoordmogelijkheden.

Niet alleen vragen, maar ook enkele termen konden op verschillende manieren geïnterpreteerd kunnen worden. Zo er bij de vraag naar richtlijnen over huisvesting vanuit gegaan dat groepsgrootte daar een onderdeel van is. Deze twee aspecten van dierenwelzijn overlappen dus, waardoor sommige respondenten zich misschien niet hebben gerealiseerd dat ze hiermee op beide aspecten richtlijnen hebben. Daarnaast moet rekening gehouden worden met het feit dat wanneer een organisatie richtlijnen heeft over welzijn, of een aspect hiervan, dit niet per definitie betekent dat deze maatregelen ook bijdragen aan een goed dierenwelzijn. In de enquête hebben sommige rasorganisaties wel aangegeven wat voor richtlijnen ze hebben over dierenwelzijn, maar door de omvang van het project heeft het team niet beoordeeld of de richtlijnen daadwerkelijk een positieve invloed hebben op het dierenwelzijn en of ze goed uitgevoerd worden.

Ook bleken enkele antwoorden multi-interpretabel, vanwege het ontbreken van enkele antwoordmogelijkheden. Een voorbeeld hiervan betreft de vraag: “Weet u waarom sommige leden de richtlijnen niet volgen?”. Op deze gesloten vraag, kon slechts met “Ja” of “Nee” geantwoord worden. De optie “Niet van toepassing” ontbrak, waardoor ‘nee-antwoorden’ ook kunnen betekenen dat het niet van toepassing is binnen de rasorganisatie. Uit mailcontact is gebleken dat respondenten bij meerdere vragen tegen het missen van antwoordmogelijkheden aanliepen. Echter, hadden respondenten de vraag van dit specifieke voorbeeld ook over kunnen slaan als het niet van toepassing bleek.

Voor de verwerking van de enquêtes was het nodig om ervan uit te gaan dat de antwoorden van de respondenten representatief zijn voor diens rasvereniging. De enquêtes zijn volgens de anonimiteitsclaimer geanonimiseerd en dus niet te herleiden zijn naar één persoon. Echter, de realiteit is dat de antwoorden vaak door één persoon gegeven zijn en daardoor niet representatief zijn voor de rest van het bestuur en/of de gehele organisatie. Met name antwoorden op vragen als “Wat zijn belangrijke aspecten van dierenwelzijn?”, kunnen meer een persoonlijke mening bevatten. Om het effect hiervan te beperken heeft het team aan het einde van de enquête, respondenten laten aangeven of de antwoorden “op persoonlijke titel” of “namens en/of gezamenlijk door het bestuur” zijn ingevuld (zie ook het overzicht in 3.4).

Een veelvoorkomend probleem bij enquêtes is dat respondenten de neiging hebben om sociaal wenselijke antwoorden te geven. Dit staat ook wel bekend als de *Social Desirability Bias* (Larson, 2019). Aangezien dierenwelzijn een gevoelig onderwerp is, kan dit leiden tot een verhoging van dit type bias onder respondenten (Blair et al., 2013). Mede vanwege deze reden is de nieuwe Wet Dieren

gebruikt om het onderwerp van dierenwelzijn te introduceren. Ook is geprobeerd om de vragen, zowel in de enquête als tijdens de interviews, zo neutraal mogelijk te formuleren en te stellen. Ook helpt het respondenten, volgens Gnambs en Kaspar (2017), om meer sensitieve informatie te geven, als ze het gevoel hebben dat privacy en anonimiteit gewaarborgd wordt. Anonimiteit konden wij vanwege het doel van het project maar gedeeltelijk bieden. Respondenten worden niet bij naam, functie, of andere persoonlijke informatie genoemd in het rapport, maar wel blijft hun data gekoppeld aan de rasorganisatie. In hoeverre deze bias effect heeft op onze uitkomsten is moeilijk te achterhalen.

Daarnaast gaf een respondent aan dat hij de mogelijkheid tot vermelding van argumentatie in de enquête te beperkt vond. Een mogelijke verbetering voor dit laatste probleem zou een algemeen commentaarblok bij elke vraag zijn, in plaats van enkel voor één van de antwoord mogelijkheden. Dit is echter zeer ongebruikelijk voor een online enquête, omdat dit de tijd dat de respondent bezig is verlengt (Blair et al., 2013). Een andere manier om ruimte te geven aan uitgebreidere argumentatie is het houden van verdiepende interviews. Er is dan ook een zestal interviews met rasorganisaties ingepland. Idealiter zou het team verdiepende interviews aan de hand van antwoorden op de enquête hebben afgenomen, maar vanwege de beperkte tijd voor dit onderzoek was dat niet mogelijk. Oorspronkelijk was het plan om drie typen organisaties te interviewen: organisaties waarbij er al veel gedaan werd om dierenwelzijn te optimaliseren, organisaties waarbij er nog verbeteringen mogelijk waren en organisaties waar nog veel gedaan zou kunnen worden. In plaats daarvan heeft SZH het team zes rasorganisaties aangewezen, welke waarschijnlijk open zouden staan voor een interview. Dit geeft echter een bias waarbij organisaties uit de laatste categorie niet betrokken worden. Wegens praktische overwegingen is er toch voor gekozen deze zes organisaties aan te schrijven. Vier van hen hebben gereageerd, waardoor er nog twee extra organisaties aangeschreven moesten worden. Eén van hen is gekozen naar aanleiding van de enquête, waaruit bleek dat deze organisatie open stond voor extra ondersteuning vanuit SZH. De andere organisatie is gekozen naar aanleiding van additionele reactie op de mail, waaruit bleek dat deze persoon vond dat er binnen de enquête te weinig ruimte was voor argumentatie. Beide methoden wijken af van de methode in het onderzoeksvoorstel. Als vervolg op dit project, kunnen aanvullende interviews gehouden worden die mogelijk wel voldoen aan de typering zoals hierboven beschreven.

De interviews zijn niet allemaal op dezelfde wijze uitgevoerd, door onder andere het wisselen van de interviewers. Dit zorgt wederom voor een bias. Bij twee van de vijf interviews was de enquête van tevoren door een contactpersoon van de rasorganisatie ingevuld. Wegens miscommunicatie zijn de antwoorden van de enquête gebruikt tijdens het interview, waardoor er is afgeweken van de blauwdruk. Dit zorgt voor een potentiële bias in de thematische analyse. Echter zijn er in de blauwdruk enkele vragen van de enquête opgenomen, waar de interviewer vervolgens op doorvroeg. Tijdens de interviews waarbij de antwoorden op de enquête zijn gebruikt om door te vragen, werden uiteindelijk dezelfde thema's besproken.

Tijdens interviews dient een interviewer onpartijdig en objectief te blijven (Wageningen University, 2019). Dit is wegens gebrek aan ervaring bij sommige interviews toch in meer of mindere mate gebeurd, door in te stemmen met de geïnterviewden of diens mening te bevestigen. Dit soort gedragingen van de interviewer die de antwoorden van de geïnterviewde op een ongewenste manier kunnen beïnvloeden worden 'interviewereffecten' genoemd (Smit et al., 1995).

In dit onderzoek zijn de uitkomsten van zowel de enquête als de interviews niet statistisch getoetst. In verband met het beperkte tijdsbestek van het project, en het beperkte aantal resultaten, werd er geen meerwaarde hiervan verwacht. Er is nagedacht om een Factor Analysis uit te voeren om

mogelijke relatie tussen antwoorden te vinden. In een uitgebreider vervolgonderzoek, met name met meer data, zou een dergelijke test overwogen kunnen worden.

5. Advies

De meerderheid van de rasorganisaties heeft als antwoord op de enquête of in het interview een paar of alle vijf vrijheden benoemd of een vergelijkbare lijst benoemd. Zowel uit literatuuronderzoek als een interview met een deskundige is gebleken dat deze definitie achterhaald is. Met toevoeging van het vertonen van natuurlijk gedrag en het verkeren in een positieve mentale staat, komen de visies meer overeen met de huidige ontwikkelingen omtrent dierenwelzijn. Weinig rasorganisaties lijken zich op dit moment bezig te houden met deze minder praktische aspecten.

De visie op dierenwelzijn van rasorganisaties is gereflecteerd in de vastgestelde richtlijnen voor leden. Deze zijn namelijk vooral gericht op genetische aspecten, zoals inteelt. Het verwerken van welzijnsaspecten die met houderij te maken hebben, zou een positief effect kunnen hebben op het dierenwelzijn. Echter lijken bij sommige rasorganisaties ongeschreven houderijrichtlijnen al wel nageleefd te worden. Dit uit zich in onderling advies en begeleiding van nieuwe leden op het gebied van dierenwelzijn. Het niet vastleggen van deze richtlijnen door rasorganisaties lijkt vooral voort te komen uit de angst om leden te verliezen of vanwege het feit dat rasorganisaties vinden dat zij hier geen verantwoordelijkheid voor dragen.

Daarnaast geven rasorganisaties aan dat ze vaak door praktische redenen nieuwe richtlijnen niet kunnen doorvoeren. Zo blijkt het verkrijgen van vergunningen voor het uitbreiden of ombouwen van stallen een probleem. Ook de voorwaarden verbonden aan het krijgen van subsidies, naar aanleiding van het aanmerken van rassen door SZH als zeldzaam, blijkt een remmende factor. Zo wordt bijvoorbeeld, door de nodige hoge mate van raszuiverheid inteelt tegengaan door inkruisen minder aantrekkelijk, vooral voor hobbyhouders met een klein aantal dieren. De rasorganisaties geven daarnaast aan dat richtlijnen en oplossingen vaak niet haalbaar zijn voor hobbyhouders, terwijl deze groep het grootste gedeelte beslaat van de houders van de zeldzame Nederlandse rassen.

Graag zouden de rasorganisaties daarom zien dat specifiek rekening gehouden wordt met hobbyhouders bij het maken van wetgeving en andere richtlijnen. Volgens de rasorganisaties speelt SZH daar nu al een grote en belangrijke rol in, maar zij stellen daarbij voor dat SZH meer als tussenpersoon gaat fungeren tussen overkoepelende organisaties en de rasorganisaties. Zo hopen de organisaties dat in de toekomst meer rekening gehouden wordt met de hobbyhouders. Waardoor ook de invoering van nieuwe wet- en regelgeving soepeler kan verlopen voor de leden. Daarnaast geven verschillende rasorganisaties aan dat ze door SZH op de hoogte gehouden willen worden over dierenwelzijn en het liefst via nieuwsbrieven. Een grote kanttekening hierbij is dat de inhoud van deze nieuwsbrieven geen overvloed aan droge theorie moet bevatten, maar juist praktisch uitvoerbare suggesties en informatie. Ook worden lezingen door SZH voor leden meerdere malen genoemd.

In conclusie is ons advies voor SZH tweeledig. Allereerst is het belangrijk om verder te gaan met het informeren over inteelt, omdat slechts 50% van de organisaties hier richtlijnen over heeft. Daarnaast bestaat nog steeds grote weerstand tegen inkruisen. Ten tweede zou het goed zijn als aandacht gegeven wordt aan houderijsystemen, omdat ook emotionele gezondheid en natuurlijk gedrag hierdoor bevorderd kunnen worden. SZH kan op dit gebied ondersteuning bieden door het gesprek hierover aan te gaan, praktische aanbevelingen te geven en belangen te behartigen bij wetgevers en de overheid.

6. Bronnenlijst

- Affolter, V. K., Dalley, B., Kass, P. H., Brown, E. A., Sonder, C., & Bannasch, D. L. (2020). Chronic progressive lymphoedema in Friesian horses: suggestive phenotype of affected horses and genome-wide association study. *Veterinary dermatology*, 31(3), 234-e251.
- Agrimi, U., Conte, M., Morelli, L., Di Bari, M., Di Guardo, G., Ligios, C., . . . Mutinelli, F. (2003). Animal transmissible spongiform encephalopathies and genetics. *Veterinary research communications*, 27(1), 31-38.
- Alonso, M. E., González-Montaña, J. R., & Lomillos, J. M. (2020). Consumers' concerns and perceptions of farm animal welfare. *Animals*, 10(3), 385.
- Arad, Z., Gavrieli-Levin, I., Eylath, U., & Marder, J. (1987). Effect of Dehydration on Cutaneous Water Evaporation in Heat-Exposed Pigeons (*Columba livia*). *Physiological Zoology*, 60(6), 623-630. doi:10.1086/physzool.60.6.30159978
- Aurich, C., Müller-Herbst, S., Reineking, W., Müller, E., Wohlsein, P., Gunreben, B., & Aurich, J. (2019). Characterization of abortion, stillbirth and non-viable foals homozygous for the Warmblood Fragile Foal Syndrome. *Animal reproduction science*, 211, 106202.
- Barley, J., Hanna, R., & McConnell, S. (2015). Oxalate nephrosis in Zwartble sheep. *Veterinary Ireland Journal*, 5(1).
- Barrows, C. W. (1981). Roost Selection by Spotted Owls: An Adaptation to Heat Stress. *The Condor*, 83(4), 302-309. doi:10.2307/1367496
- Bartels, T. (2003). Variations in the morphology, distribution, and arrangement of feathers in domesticated birds. *Journal of Experimental Zoology Part B: Molecular and Developmental Evolution*, 298B(1), 91-108.
- Bartels, T., Brinkmeier, J., Portmann, S., Baulain, U., Zinke, A., Krautwald-Junghanns, M.-E., . . . Kummerfeld, N. (2001). Magnetic resonance imaging of intracranial tissue accumulations in domestic ducks (*Anas platyrhynchos f. dom.*) with feather crests. *Veterinary Radiology & Ultrasound*, 42(3), 254-258. doi:https://doi.org/10.1111/j.1740-8261.2001.tb00936.x
- Bartels, T., Krautwald-Junghanns, M. E., Portmann, S., Brinkmeier, J., Kummerfeld, N., Sohn, H. G., & Dörsch, B. (2000). The use of conventional radiography and computer-assisted tomography as instruments for demonstration of gross pathological lesions in the cranium and cerebrum in the crested breed of the domestic duck (*Anas platyrhynchos f.dom.*). *Avian Pathology*, 29(2), 101-108. doi:10.1080/03079450094126
- Blair, J., Czaja, R. F., & Blair, E. A. (2013). *Designing surveys: A guide to decisions and procedures*: sage publications.
- Boissevain, I., & Freriks, A. (2009). De nieuwe Wet dieren: wie wordt er beter van? *Justitiele Verkenningen*, 35(7), 9.
- Bokdam, J., & Meurs, C. (1991). Is bijvoeding van heideschapen nodig? *De Levende Natuur*, 92(4), 110-116.
- Bos, A., Bolhuis, J., de Jong, I., van Dixhoorn, I., Beerda, B., & Hellebrekers, L. (2021). Dossier Natuurlijk gedrag van dieren.
- Brambell, F. W. R. (1965). *Report of the Technical Committee to Enquire into the Welfare of Animals kept under Intensive Livestock Husbandry Systems*. London: Her Majesty's Stationery Office.
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative research in psychology*, 3(2), 77-101.
- D'havé, B., & Van Kenhove, P. (2005). De impact van 'nonresponse bias' op de verwerking en resultaten van enquêtes.
- De Jonghe, S., Ramakers, B., Simoens, P., & Ducatelle, R. (1999). High incidence of otognathia in a sheep population. *The Veterinary Record*, 144(4), 96-98.
- Dillman, D. A. (2011). *Mail and Internet surveys: The tailored design method--2007 Update with new Internet, visual, and mixed-mode guide*: John Wiley & Sons.

- Ducro, B. J., Schurink, A., Bastiaansen, J. W., Boegheim, I. J., van Steenbeek, F. G., Vos-Loohuis, M., . . . Dibbitts, B. W. (2015). A nonsense mutation in B3GALNT2 is concordant with hydrocephalus in Friesian horses. *BMC genomics*, *16*(1), 1-9.
- Europese Rekenkamer. (2018). Dierenwelzijn in de EU: het dichten van de kloof tussen ambitieuze doelstellingen en praktische uitvoering. Geraadpleegd van https://www.rundveeloket.be/sites/default/files/inline-files/SR_ANIMAL_WELFARE_NL.pdf.
- Gnambs, T., & Kaspar, K. (2017). Socially desirable responding in web-based questionnaires: A meta-analytic review of the candor hypothesis. *Assessment*, *24*(6), 746-762.
- Gorssen, J., & Koene, P. (1997). Behaviour and thermogenesis of racing pigeons housed under transport conditions. *Animal Welfare*, *6*(2), 153-168. Geraadpleegd van <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-3042861491&partnerID=40&md5=dc851a9a9623fc6565763e83f74f9a80>
- Gray, D. E. (2006). *Doing research in the real world*. Londen: Sage Publications.
- Hesterman, J. (2019). Tweestrijd: fokken van kuireenden moet aan banden. Geraadpleegd van <https://www.levendehave.nl/artikelen/tweestrijd-fokken-van-kuifeenden-moet-aan-banden>
- Hillman, P. E., & Scott, N. (1989). Energy budget of the chicken foot. *Journal of thermal biology*, *14*(4), 205-217.
- Kaptijn, G. (2016). *Evaluation of the performance of dual-purpose cows in European pasture-based systems*. MSc Thesis. Farming Systems Ecology Group. Wageningen University. Wageningen. Geraadpleegd van <https://orgprints.org/id/eprint/30823/1/Gerdine%20MA.pdf>
- Kastelic, M., Pšeničnik, I., Gregurić Gračner, G., Čebulj Kadunc, N., Lindtner Knific, R., Slavec, B., . . . Dovč, A. (2021). Health status and stress in different categories of racing pigeons. *Animals*, *11*(9). doi:10.3390/ani11092686
- Komine, M., Langohr, I., & Kiupel, M. (2014). Megaesophagus in Friesian horses associated with muscular hypertrophy of the caudal esophagus. *Veterinary pathology*, *51*(5), 979-985.
- Kowal, S., & O'Connell, D. C. (2014). Transcription as a crucial step of data analysis. *The SAGE handbook of qualitative data analysis*, 64-79.
- KWPN. (2021). WFFS-testen Gelderse veulens. *Regio Gelders Paard*. Geraadpleegd van <https://www.kwpm.nl/nieuws?itemId=NewsItem:23828>
- Laikre, L. (1999). Hereditary defects and conservation genetic management of captive populations. *Zoo Biology: Published in affiliation with the American Zoo and Aquarium Association*, *18*(2), 81-99.
- Larson, R. B. (2019). Controlling social desirability bias. *International Journal of Market Research*, *61*(5), 534-547.
- Leegwater, P. A., Vos-Loohuis, M., Ducro, B. J., Boegheim, I. J., van Steenbeek, F. G., Nijman, I. J., . . . van de Goor, L. H. (2016). Dwarfism with joint laxity in Friesian horses is associated with a splice site mutation in B4GALT7. *BMC genomics*, *17*(1), 1-9.
- Letko, A., Dijkman, R., Strugnell, B., Häfliger, I. M., Paris, J. M., Henderson, K., . . . Drögemüller, C. (2020). Deleterious AGXT Missense Variant Associated with Type 1 Primary Hyperoxaluria (PH1) in Zwartbles Sheep. *Genes*, *11*(10), 1147.
- Levende Have. (z.d.). Ziekte van Marek. Geraadpleegd van <https://www.levendehave.nl/dierenwikis/pluimvee/ziekte-van-marek>
- LICG. (2021). Wijziging Wet Dieren: wat betekent dat voor huisdieren? Geraadpleegd van <https://www.licg.nl/nieuws/wijziging-wet-dieren-wat-betekent-dat-voor-huisdieren/>
- Maguire, M., & Delahunt, B. (2017). Doing a thematic analysis: A practical, step-by-step guide for learning and teaching scholars. *All Ireland Journal of Higher Education*, *9*(3).
- Mellor, D. J. (2016). Updating animal welfare thinking: Moving beyond the “Five Freedoms” towards “a Life Worth Living”. *Animals*, *6*(3), 21.
- Mellor, D. J., & Beausoleil, N. J. (2015). Extending the ‘Five Domains’ model for animal welfare assessment to incorporate positive welfare states. *Anim. Welf*, *24*(3), 241.

- Mellor, D. J., Beausoleil, N. J., Littlewood, K. E., McLean, A. N., McGreevy, P. D., Jones, B., & Wilkins, C. (2020). The 2020 five domains model: including human–animal interactions in assessments of animal welfare. *Animals*, *10*(10), 1870.
- Mellor, D. J., & Reid, C. (1994). Concepts of animal well-being and predicting the impact of procedures on experimental animals.
- Miller, L. J., Vicino, G. A., Sheftel, J., & Lauderdale, L. K. (2020). Behavioral diversity as a potential indicator of positive animal welfare. *Animals*, *10*(7), 1211.
- Moltumyr, L., Nilsson, J., Madaro, A., Seternes, T., Winger, F. A., Rønnestad, I., & Stien, L. H. (2021). Long-term welfare effects of repeated warm water treatments on Atlantic salmon (*Salmo salar*). *Aquaculture*, 737670.
- Mombarg, B. (2000). *Houden van kippen*: Uitgeverij Van Gorcum.
- Nederlandse kuif- en baardkuifhoenderclub. (z.d.). Het model van de kuif bij onze kuifhoenders. *Kuifhoenderclub*. Geraadpleegd van <http://www.kuifhoenderclub.nl/site/algemene-rasinfo/18-het-model-van-de-kuif-bij-onze-kuifhoenders>
- Ohl, F., & Van der Staay, F. J. (2012). Animal welfare: At the interface between science and society. *The Veterinary Journal*, *192*(1), 13-19.
- OIE. (2021). Terrestrial Animal Health Code. 1.
- Ploeg, M. (2015). *Challenging Friesian horse diseases: aortic rupture and megaesophagus*. Utrecht University,
- Plummer, P. (1946). Scrapie—a disease of sheep: a review of the literature. *Canadian journal of comparative medicine and veterinary science*, *10*(2), 49.
- Rault, J.-L., van den Munkhof, M., & Buisman-Pijlman, F. T. (2017). Oxytocin as an indicator of psychological and social well-being in domesticated animals: a critical review. *Frontiers in psychology*, *8*, 1521.
- RDA. (2021). Zes leidende principes dierwaardige veehouderij. Geraadpleegd van <https://www.rda.nl/nieuws/nieuws/2021/11/18/zes-leidende-principes-voor-een-dierwaardige-veehouderij>
- Rodrigues, P. G., Freitas, L. M. D., Oliveira, K. d., Martins, C. O. D., Silva, C. M., Oliveira, C. G. d., . . . Velarde, J. M. D. S. (2021). Thermal and behavioral response of horses submitted to functional exercises and acupuncture. *Ciência Rural*, *52*.
- Santovito, A., Buglisi, M., & Sciandra, C. (2021). Buccal Micronucleus Assay as a useful tool to evaluate the stress-associated genomic damage in shelter dogs and cats: new perspectives in animal welfare. *Journal of Veterinary Behavior*.
- Savas, T., Konyali, C., Das, G., & Yurtman, I. Y. (2007). Effect of beak length on feed intake in pigeons (*Columba livia f. domestica*). *Animal Welfare*, *16*(1), 77-83. Geraadpleegd van <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-33846956845&partnerID=40&md5=3545560b29de33c81e05d7f78f54c29c>
- Schnaider, M., Heidemann, M., Silva, A., Taconeli, C., & Molento, C. (2021). Vocalization and other behaviors indicating pain in beef calves during the ear tagging procedure. *Journal of Veterinary Behavior*.
- Schurink, A., Ducro, B., Heuven, H., & Van Arendonk, J. (2011). Genetic parameters of insect bite hypersensitivity in Dutch Friesian broodmares. *Journal of animal science*, *89*(5), 1286-1293.
- Scope, A., Filip, T., Gabler, C., & Resch, F. (2002). The Influence of Stress from Transport and Handling on Hematologic and Clinical Chemistry Blood Parameters of Racing Pigeons (*Columba livia domestica*). *Avian Diseases*, *46*(1), 224-229, 226. Geraadpleegd van [https://doi.org/10.1637/0005-2086\(2002\)046\[0224:TIOSFT\]2.0.CO;2](https://doi.org/10.1637/0005-2086(2002)046[0224:TIOSFT]2.0.CO;2)
- Scopus. (2021). Documents by year. In: Scopus.
- Sloet, M. (z.d.). zomereczeem (staart- en maneneeczeem). *Verzorging & medisch*. Geraadpleegd van <https://www.knhs.nl/welzijn/verzorging-medisch/ziekte-medisch/zomereczeem-staart-en-maneneeczeem/>

- Smit, J. H., Eeden, P. v. d., Deeg, D. J., & Beekman, A. T. (1995). De effecten van interviewer-en respondentkenmerken op antwoordgedrag in survey-onderzoek: een multilevel-benadering. *Sociologische gids*, 42(4-5), 285-300.
- Stichting Zeldzame Huisdierrassen. (2021a). *PowerPoint ACT Dierenwelzijn en fokkerij van zeldzame rassen*. Wageningen.
- Stichting Zeldzame Huisdierrassen. (2021b). *Werkdocument voor SZH visie op dierenwelzijn*.
- Stichting Zeldzame Huisdierrassen. (z.d.-a). Over SZH. Geraadpleegd van <https://szh.nl/over-szh/>
- Strugnell, B., Gaudie, C., Wessels, M., Schock, A., & Davies, I. (2011). Severe oxalate nephropathy in Zwartbles sheep. *The Veterinary Record*, 169(3), 81.
- Stucki, F., Bartels, T., & Steiger, A. (2008). Assessment of animal welfare aspects in extreme breeds of rabbits, poultry and pigeons. *Schweizer Archiv fur Tierheilkunde*, 150(5), 227-234. doi:10.1024/0036-7281.150.5.227
- Tobi, H., & Meijering, J. (2011). *List of tips for writing questions in a standardized questionnaire based on Czaja & Blair (2005), Dillman (2007) and own experiences* Wageningen University. Wageningen.
- UFAW. (2011a). Abnormal Feathers in Pigeons. *Genetic Welfare Problems of Companion Animals*. Geraadpleegd van <https://www.ufaw.org.uk/birds/pigeons-abnormal-feathers>
- UFAW. (2011b). Rolling and Tumbling in Pigeons. *Genetic Welfare Problems of Companion Animals*. Geraadpleegd van <https://www.ufaw.org.uk/birds/pigeons-rolling-and-tumbling>
- Van Grevenhof, E., Ducro, B., Heuven, H., & Bijma, P. (2007). Identification of environmental factors affecting the prevalence of insect bite hypersensitivity in Shetland ponies and Friesian horses in the Netherlands. *Equine veterinary journal*, 39(1), 69-73.
- Vasdal, G., Marchewka, J., Newberry, R. C., Estevez, I., & Kittelsen, K. (2022). Developing a novel welfare assessment tool for loose-housed laying hens—the Aviary Transect method. *Poultry Science*, 101(1), 101533.
- Vrienden van de VliegduivenSport. (z.d.). Vliegduivenrassen. Geraadpleegd van <http://www.vliegduivensport.nl/vliegduivenrassen.html>
- Wageningen University. (2019). *Interviewing techniques core slides: general information on how to formulate research questions, identify and operationalise key constructs, make a blueprint*,
- Williams, A. (2003). How to... Write and analyse a questionnaire. *Journal of orthodontics*, 30(3), 245-252.
- Windig, J. J., Hoving, R., Priem, J., Bossers, A., Van Keulen, L., & Langeveld, J. (2016). Variation in the prion protein sequence in Dutch goat breeds. *Journal of Animal Breeding and Genetics*, 133(5), 366-374.
- Windig, J. J., & Kaal, L. (2008). An effective rotational mating scheme for inbreeding reduction in captive populations illustrated by the rare sheep breed Kempisch Heideschaap. *animal*, 2(12), 1733-1741.
- Windig, J. J., Verweij, M. J. W., & Oldenbroek, J. K. (2019). Reducing inbreeding rates with a breeding circle: Theory and practice in Veluws Heideschaap. *Journal of Animal Breeding and Genetics*, 136(1), 51-62.
- Wohlin, C. (2014). *Guidelines for snowballing in systematic literature studies and a replication in software engineering*. Paper presented at the Proceedings of the 18th international conference on evaluation and assessment in software engineering.
- Young, A. E., Bower, L. P., Affolter, V. K., De Cock, H. E., Ferraro, G. L., & Bannasch, D. L. (2007). Evaluation of FOXC2 as a candidate gene for chronic progressive lymphedema in draft horses. *The Veterinary Journal*, 174(2), 397-399.

